

TÜRKİYE ÜÇÜNCÜ SEKTÖR VAKFI

SİVİL TOPLUM VE HAYIRSEVERLİK

ARAŞTIRMALARI 2004-2006

ARAŞTIRMA BULGULARI VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Türkiye Üçüncü Sektör Vakfı
Third Sector Foundation of Turkey

**TÜRKİYE ÜÇÜNCÜ SEKTÖR VAKFI (TÜSEV)
SİVİL TOPLUM VE HAYIRSEVERLİK
ARAŞTIRMALARI 2004-2006
ARAŞTIRMA BULGULARI VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ**

Tüm hakları saklıdır. Bu yayının hiçbir bölümü,
Türkiye Üçüncü Sektör Vakfı'nın (TÜSEV) izni olmadan
herhangi bir yöntemle çoğaltılamaz.

TÜSEV 2006

TÜSEV Yayınları No 40

ISBN 975-95785-9-X

Kitap ve Kapak Tasarımı

Rauf Kösemen, MYRA

Uygulama

MYRA

Şekiller

Harun Yılmaz, Dinçer Şenol, Onur Bilgi, MYRA

Baskı

Sena Ofset Ambalaj, Matbaacılık Sanayi ve Ticaret Ltd. Şti.

Aralık 2006 İstanbul

**SİVİL TOPLUM ENDEKSİ PROJESİ (STEP)
ARAŞTIRMA SPONSORLARI**

**TÜRKİYE'DE HAYIRSEVERLİK: VATANDAŞLAR, VAKIFLAR VE
SOSYAL ADALET PROJESİ SPONSORLARI**

Ford Foundation'a bu yayının gerçekleşmesine katkıları için teşekkür ederiz.

TÜRKİYE ÜÇÜNCÜ SEKTÖR VAKFI

SİVİL TOPLUM VE HAYIRSEVERLİK

ARAŞTIRMALARI 2004-2006

ARAŞTIRMA BULGULARI VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

FİLİZ BİKMEN
ZEYNEP MEYDANOĞLU

İçindekiler

ÖNSÖZ VE TEŞEKKÜRLER, 7

GİRİŞ, 9

I. ARAŞTIRMA SONUÇLARI VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ, 11

II. ARAŞTIRMA BULGULARI ÖZETLERİ, 19

A. TÜRKİYE'DE HAYIRSEVERLİK: VATANDAŞLAR

VAKIFLAR VE SOSYAL ADALET , 21

Emeği Geçenler, 22

Kavramsal Çerçeve, 23

Yöntem ve Çıktılar, 25

Araştırma Bulguları, 25

B. TÜRKİYE'DE SİVİL TOPLUM: BİR DEĞİŞİM SÜRECİ, 43

Emeği Geçenler, 44

Kavramsal Çerçeve, 45

Yöntem ve Çıktılar, 45

Araştırma Bulguları, 47

EK: STEP KAPSAMINA ALINAN STK TÜRLERİ, 55

Önsöz ve Teşekkürler

Son yıllarda Türkiye’de sivil toplum kavramının hem akademik, hem de kamusal söylem içinde canlandığını, sivil toplum kuruluşlarının (STK) faaliyetlerinin ülke genelinde arttığını ve yaygınlaştığını ve sivil toplumun toplumsal değişimin önemli aktörlerinden biri konumuna yükseldiğini gözlemlemekteyiz. Sivil toplum ve işlevini sürdürdüğü ortamda son on yılda pek çok yenilikle karşılaşmış ve önemli bir değişim sürecine girilmiştir. Bu süreçte belirleyici rol oynayan bazı dönüm noktaları olmuştur:

- 1996 yılında Habitat Konferansı’nın Türkiye’de gerçekleşmesi sivil toplumun dünya çapında artan önemine dikkat çekmiş ve ülke genelinden yüzlerce STK’yı bir araya getirmiştir.
- 1999 senesinde yaşanan Marmara depreminin ertesinde STK’lar halktan gerek gönüllülük gerekse bağışlar temelinde büyük destek toplayabilmiş, acil toplumsal ihtiyaçların karşılanmasına yönelik etkinliklerini göstermişlerdir.
- 2001’de Türkiye’nin Avrupa Birliği (AB) üyelik süreci çerçevesinde kabul edilen Kopenhag Kriterleri reform sürecinin tetiklenmesine, devlette demokratikleşme ve merkezîyetçilikten uzaklaşılmasına, örgütlenme özgürlükleri ve medeni haklar üzerinde 1980’den beri süregelen kısıtlamaların büyük ölçüde kaldırılmasına, özellikle hak ve özgürlükler temelinde çalışan sivil toplumun önünün açılmasına sebep olmuştur.

Tahmin edileceği üzere tüm bu gelişmeler sivil toplum faaliyetleri için daha elverişli bir ortam oluşturulmasını sağlamıştır:

- Sivil toplumun demokratik toplumların sürdürülebilirliği açısından sağladığı katma değer ve oynadığı kilit rol hakkında farkındalık artmıştır.
- STK’ları ilgilendiren yasal mevzuatta gerçekleştirilen reformlar ile sivil toplum kuruluşlarına ilişkin yasalar daha teşvik edici hale gelmiştir. Yeni Dernekler Kanunu, yürürlüğe girişinden günümüze tescil süreci, uluslararası ilişkiler, yabancıların üyelik ve yönetime katılımı, varlık yönetimi, denetim ve diğer alanlarında dernekler için çok daha rahat bir yasal ortam yaratmıştır. Şu anda Cumhurbaşkanı’nın onayını bekleyen Yeni Vakıflar Kanunu’nun da vakıflar için benzer etkileri olması beklenmektedir. Burada önemli olan nokta, gerçekleşen reformların kâğıt üstünde kalmayıp uygulamalara tutarlı bir şekilde yansımadır.
- STK’lar Türkiye’nin demokratikleşme ve kalkınma süreçlerinde önemli birer paydaş olarak öne çıkmaktadırlar. Devlet-sivil toplum ilişkilerinin sancılı geçmişi göz önüne alındığında, son yıllarda görülen işbirliği eğilimi daha da önem kazanmaktadır. Sivil toplumla ilişkileri iyileştirme adına devlet, STK’larla özellikle kamu hizmetleri ve politika oluşumları alanlarında işbirliği içine girmektedir.
- Sektörün ve STK’ların kurumsallaştığı, STK aktörleri ve projelerinin ise nicelik ve nitelik olarak arttığı gözlenmektedir. Vurgulanması gereken bir diğer yenilik bağışçılar ve dolayısıyla STK’ların erişimindeki mali kaynaklarda gözlenen artıştır. AB, STK’lar için önemli bir mali kaynak olarak ortaya çıkmakta, şirketler gün geçtikçe STK’lara bağışçı ve destekçi rollerinin farkına varmaktadır. Böylece STK’ların genişleyen faaliyet alanlarına karşılık genişleyen bir mali kaynak yelpazesi oluşmaktadır.

Türkiye Üçüncü Sektör Vakfı (TÜSEV) 1993'de kuruluşundan günümüze ülkemizde üçüncü (sivil toplum) sektörün yasal, mali ve işlevsel altyapısının güçlendirilmesinde öncü rol oynamıştır. Son yıllarda görülen değişim süreci vakfın faaliyet alanlarının önem kazanmasına, genişlemesine ve özellikle araştırma ve savunuculuk faaliyetlerine odaklanılmasına sebep olmuştur. TÜSEV Türkiye'de vakıflara ilişkin kitap ve raporlar, sivil toplum kuruluşları karşısındaki yasal ve mali engellere değinen uzman raporları, yerel ve uluslararası düzeylerde yayınlanmış pek çok makale ile sektör hakkında bilinenlerin artırılıp fikir üretilmesine katkıda bulunmuştur. TÜSEV ayrıca, bu alanlarda çalışan sayılı kuruluşlardan biri olarak, önümüzdeki yıllarda STK hukuk reformu girişimine özellikle STK'lara ve bağışçılara sağlanan vergi teşvikleri alanlarında ağırlık vermeye devam edecektir.

Sivil toplum ve filantropi (hayırseverlik)¹ üzerine araştırmalar yapılması STK'ların içinde bulunduğu ortamın daha iyi değerlendirilmesi, durum tespitinin değişik paydaşlara aktarılması, sektörün güçlendirilmesi için strateji oluşturulması ve politika oluşum süreçlerinin etkilenmesi açısından önemlidir. Elinizdeki raporda söz edilen Ford Vakfı'nın *Türkiye'de Hayırseverlik: Vatandaşlar, Vakıflar ve Sosyal Adalet* projesi Türkiye'de bireysel ve kurumsal bağışlar ile vakıf eğilimlerine kapsamlı bir bakış sunmaktadır. CIVICUS *Sivil Toplum Endeksi Projesi (STEP)* ise sivil toplumu yapısı, işlevini sürdürdüğü ortam, benimseyip teşvik ettiği değerler ve etkisi temelinde detaylı olarak inceleyen, eylem odaklı bir araştırma projesidir. Her iki proje de uluslararası araştırma girişimlerinin Türkiye ayağı olup, Türkiye'de sivil toplum, vakıflar ve filantropi konularına uluslararası karşılaştırmalı bakış açıları kazandırmaktadır.

Elinizdeki rapor her iki araştırma projesinin birer yönetici özetini ve ortaya çıkan tablodan hareketle varılan bir dizi sonuç ve çözüm önerisini içermektedir. Bu bulguların kaynağı olan detaylı raporlar ise ekte CD'de paylaşılmaktadır.

İki yıllık araştırma projelerimizin tamamlanması ve paylaşılması esnasında bize vermiş oldukları destek için TÜSEV Yönetim Kurulu ve Mütevelli Heyeti'ne minnettarız. Ayrıca projelerin danışma kurullarına bu önemli projeye verdikleri yön ve sponsorların desteği için teşekkür ederiz. Söz konusu araştırmaların mimarları beraber çalışmaktan mutluluk duyduğumuz akademisyen dostlarımız, araştırma ekipleri, uluslararası ortaklarımız ve TÜSEV ekibidir. Son olarak ülkemizde mevcut binlerce sivil toplum kuruluşuna (STK) ve onları destekleyenlere Türkiye'nin kalkınmasına yönelik tüm çaba ve faaliyetleri için teşekkür etmeyi bir borç bilirim: gösterdikleri özveri ve çalışmalarını hepimiz için ilham kaynağı olmuştur.

TÜSEV, 2007'de araştırmalarını geniş bir kitleyle paylaşmak ve bu önemli konulara gündemde hak ettikleri yeri vermek amacıyla bir dizi tanıtım faaliyeti yürütecektir. Bu faaliyetlerinin yanında sivil toplum hukuku reform girişimi ve filantropinin teşvik edilmesi TÜSEV'in öncelikli faaliyet alanları arasında yer almaya devam edecektir.

Elinizdeki raporun Türkiye'de sivil toplum ve filantropiye dair aydınlatıcı ve ilgi çekici bir rehber, gelecek araştırma girişimleri için ise öncü olmasını umar, bize Türkiye'de üçüncü sektörün gelişimi için verdiği heves ve ilhamı sizlere de hissettirmesini dileriz.

Prof. Dr. Üstün Ergüder
TÜSEV Yönetim Kurulu Başkanı

¹ İngilizce karşılığı 'philanthropy' olan bu terimin Türkçe'deki karşılığı hayırseverlik olmakla birlikte, kelimenin tam anlamını karşılamamaktadır. Dilimizde hayırseverlik, çoğunlukla tarihi gelişimi sebebiyle bireylerin dini, vicdani ve/veya duygusal güdülerinden hareketle yaptıkları yardım faaliyetlerini çağırılmaktadır. Ancak uluslararası düzeyde filantropi terimi bu çağrışımardan ziyade birey ve kurumların içinde buldukları toplumların refah seviyesini yükseltmek amacıyla (çoğunlukla sivil toplum kuruluşlarına ve stratejik bir planla) bağıştta bulunmaları şeklinde tanımlanmaktadır.

Giriş

Üçüncü sektöre dair araştırmaların ve dolayısıyla görünürlüğün azlığı, gerek gelişmiş gerekse gelişmekteki ülkelerde sektörün önünde engel teşkil etmekte, bu özel alanın kendine has özelliklerinin anlaşılıp kamuoyuna sunulmasını gerektirmektedir. Bu durum Türkiye temelinde de geçerliliğini korumakta, bu konuları irdeleyen vakıf, düşünce merkezi, üniversite ve benzeri kurumlar henüz yeni yeni gelişmektedir. Sivil toplumun güçlendirilip teşvik edilmesi için araştırma temelli yaklaşım, faaliyet ve politika oluşumlarına ihtiyaç vardır.

TÜSEV bu noktadan hareketle yürüttüğü araştırma projeleriyle sivil toplum kuruluşlarının önündeki engel ve fırsatları anlayıp ortaya koymayı ve çözüme yönelik durum analizleri oluşturmayı hedeflemiştir. Ayrıca araştırmaların akademik kurumlarda, düşünce merkezlerinde ve/veya sivil toplum kuruluşlarında daha derinlemesine incelenmesi, yeni araştırma girişimlerine ön ayak olması ve sivil toplum ve vakıflar ile çalışan kilit paydaşlar arasında bu konularda farkındalık yaratılması hedeflenmiştir.

Türkiye’de Hayırseverlik: Vatandaşlar, Vakıflar ve Sosyal Adalet Projesi araştırma faaliyetleri TÜSEV bünyesinde, 2004 yılında yürütülmüş, 2005 yılında araştırma bulgularının rapor haline getirilmesi tamamlanmıştır. Proje kapsamında, ülkemizde bireysel ve kurumsal bağışların ortaya çıkarılması, Türk vakıflarının karşı karşıya kaldıkları zorluk ve engellerin boyutunun belirlenmesi ve Türkiye’de sosyal adalet için hayırseverlik² potansiyelinin anlaşılıp ölçülmesi hedeflenmiştir. Ortaya vakıfların geçmişine tarihsel bir bakış, vergiden muaf vakıfların derinlemesine bir mali analizi, vakıfların niteliksel bir değerlendirmesi, bireysel bağışlar ve vakıf uygulamalarında eğilimler konulu değerli raporlar çıkmıştır.

Sivil Toplum Endeksi Projesi araştırma faaliyetleri 2005 yılında, projenin ülke raporu ve yan raporlarının nihai hallerini alması ise 2006’da tamamlanmıştır. STEP’in temel amaçları sivil toplumun yapı, ortam, değerler ve etkisini tespit etmek; karşı karşıya bulunduğu zorluk ve fırsatları anlamak; araştırma bulgularını konudaki tartışma ve faaliyetlerde rehber olarak kullanmak ve böylece sivil toplumun demokratikleşme ve kalkınma süreçlerine katkısını artırmaktır. Proje ayrıca geniş ve detaylı bir analitik çerçeve oluşturulup zengin veri toplanmasını ve her aşamasında (örn. tasarım, araştırma ve sentez) katılımcı bir politika izlenmesini amaçlamıştır. STEP çıktıları arasında ülkemizde sivil topluma kapsamlı bir bakış sağlayan ülke raporu ve detaylı yan raporlar sayılabilir.

Her iki araştırmanın da kavramsal çerçevesi, izlenen yöntemler ve çıktılarına raporun ileriki sayfalarında detaylı olarak değinilmektedir. Ancak bu noktada burada bulgularına birarada değindiğimiz bu iki araştırmanın, mercek altına aldıkları STK yelpazesi açısından birbirinden oldukça farklı olduğunu belirtmekte fayda vardır. *Sivil Toplum Endeksi Projesi* sivil toplum alanına geniş bir bakış ve çok çeşitli bir STK yelpazesini kapsarken *Türkiye’de Hayırseverlik: Vatandaşlar, Vakıflar ve Sosyal Adalet Projesi* sadece vakıf kurumunun detaylı bir incelemesini yapmaktadır.

Elinizdeki rapor, sivil toplum alanı, vakıf kurumu ve filantropi konularında TÜSEV’in iki yıllık araştırma girişimlerinin sonuçlarını paylaşmaktadır. TÜSEV, her iki araştırma

² Geleneksel anlamıyla hayırseverlik acil gereksinimlere yalnızca kısa vadeli çözümler sunar, buna karşılık sosyal adalet için hayırseverlik, çoğunlukla eşitsizlik ve güç dağılımı sorunlarına çözümler bularak, sosyal sorunların temel nedenlerine yönelir.

projesinin bulgularına bir yayında yer vererek son derece kapsamlı ve detaylı iki proje olan *Türkiye’de Hayırseverlik: Vatandaşlar, Vakıflar ve Sosyal Adalet ve Sivil Toplum Endeksi* projelerinin en çarpıcı bulgularına özet olarak değinmeyi amaçlamıştır.

Bu araştırmalar sayesinde, bireylerin hayırseverlik olgularını, bağış yapma eğilimlerini, vakıfların örgütsel, mali, idari ve işlevsel özelliklerini, sivil toplum kavramını, sivil toplum kuruluşlarının yapıları, buldukları ortam, benimsedikleri değerler ve toplumda yarattıkları etkileri çerçevesinde farklı açılardan irdelenebilmektedir.

Ancak bu çalışmaların sonuçları beraber ele alındığında, bu olguların arasında önemli bir köprü de bulunmaktadır. Bireysel bağışlarda ve vakıflarda görülen eğilimler, toplumsal düzeyde sosyal değişim ve kalkımayı tetikleyen çalışmalardan ziyade, bireylerin kısa vadeli ve acil gereksinimlerini karşılamaya yöneliktir. Bu eğilimler sadece Türkiye’de değil, her ülkede kültürel olarak derin bir yere sahiptir. Ancak, kritik kalkıma hedefleri bulunan günümüz Türkiye’sinde, böyle bir hayırseverlik yaklaşımı tek başına yetersiz kalmaktadır. Öte yandan sivil toplum kuruluşları da sınırlı hedef kitlelere, dar çapta ve kısa vadeli hizmetler götürülerek, toplumun kalkınması için uzun vadeli çözümler üretilmediğini fark etmektedir. Buna rağmen, örneğin eğitim, yoksulluk ve cinsiyet eşitliği alanında politika oluşum süreçlerine katkıda bulunmayı hedefleyen projeler, ne yazık ki, toplumun geniş bir kesiminden aranan desteği bulamamaktadır.

Burdaki amacımız, genelde ayrı ele alınan hayırseverlik, vakıflar ve sivil toplum olgularınının kritik örtüşme noktalarını daha görünür kıлып, bu konuda **paradigma değişikliğine** yol açacak diyalogu yaratmak ve gelecek girişimlerin önünü açmaktır.

Filiz Bikmen
TÜSEV Direktörü

I

*Araştırma Sonuçları ve
özüm Önerileri*

I. Araştırma Sonuçları ve Çözüm Önerileri

Gerek Türkiye’de Hayırseverlik: Vatandaşlar, Vakıflar ve Sosyal Adalet Projesi, gerekse Sivil Toplum Endeksi Projesi, Türkiye’de sivil toplum kuruluşları, filantropi ve vakıflar nezdinde bazı zayıflıklar, güçlü yönler, tehdit ve fırsatlara işaret etmektedir. Fırsatlar sivil toplumun içinde bulunduğu ortamda gelişimi için yararlanılması gereken bazı etkenlere işaret ederken, tehditler, ele alınmadığı takdirde sektörün gelişimine ve topluma katkısına engel teşkil edebilecek etkenlerden oluşmaktadır. Çözüm önerileri ise araştırma bulgularının yanı sıra projeler kapsamında danışılan 150’yi aşkın paydaş (yedi değişik ilde gerçekleşen bölgesel danışma toplantıları ve anketi, ulusal sivil toplum forumu ve uzman görüşmeleri yoluyla) ve araştırma ekiplerinin tavsiyelerinden faydalanılarak oluşturulmuştur. Sonuçlar ve çözüm önerileri birbirleriyle yakından ilişkili oldukları için aralarında bir önceliklendirme yapılmamış ve bir bütün olarak ele alınmaları amaçlanmıştır.

GÜÇLÜ YÖNLER:

- Araştırma bulguları sivil toplum kuruluşlarının içinde buldukları koşullar (örn. yeterince teşvik edici olmayan ortam ve üyelik, gönüllülük ve bağışlar temelinde düşük katılım oranları) göz önüne alındığında, sivil toplum kuruluşlarının işlevlerini oldukça zor koşullar altında sürdürmelerine rağmen topluma katma değer sağlayabildiklerini göstermektedir. Sivil toplumun özellikle toplumsal ihtiyaçların karşılanması (örneğin deprem mağdurlarına destek) ve savunuculuk (örneğin hak eksenli hareketler ve STK’ların AB sürecine katılımı) alanlarında başarılı olduğu gözlenmiştir.
- Avrupa Birliği üyelik süreci yasal reform sürecinin tetiklenmesinden çeşitli hak ve özgürlüklere, STK’lara mali kaynak sağlanmasından STK’lar arası bağlar kurulmasına, vatandaşlık haklarının daha iyi kullanılmasından ve kamu bilincinin artırılmasına gibi çok çeşitli konularda sivil toplumu teşvik etmektedir.
- Sivil toplumun küçük sayıda da olsa son derece özverili bir grubun gönüllülük ve bağışları ile ayakta durup, büyük işler başarması sevindiricidir.
- Toplum genelinde yaygın ve yerleşik olan yardımseverlik geleneği (bireylerin %80’i ihtiyaç sahibi kişilere yardımda bulunmaktadır) sivil toplumun gelişmesi için elverişli bir zemin oluşturmaktadır.
- Son olarak bazı etkin ve gelişmiş STK’lar Türkiye sınırları dışında da etkin ve başarılı olmakta, örneğin Ürdün’de kadın ve çocuk eğitimi, Endonezya tsunami mağdurlarına yardım gibi başarılı projelere imza atmaktadır.

ZAYIFLIKLAR:

- Türkiye’de sivil toplum kuruluşlarının ve vakıfların görünürlükleri az, oynadıkları rol ve katkısı hakkında bilinenler sınırlıdır. Sivil toplum alanına dair araştırmaların azlığı, ihtiyaçların belirlenip karşılanması açısından olumsuz bir etki yaratmaktadır.
- Sivil toplum kuruluşlarının medya ve halkla ilişkiler konusunda teknik becerilerinin gelişmemiş olması ve medyanın sivil topluma karşı ilgisiz tavrı STK’ların görünürlüğünü olumsuz etkilemektedir.

- Türkiye'deki bağışlar hak eksenli ve sosyal ve ekonomik kalkınma konularına yönelik faaliyet veya kurumlara destek verme eğiliminde değildir.
- Vakıfların ve STK'ların kurumsal ve proje strateji geliştirme becerisi eksiktir. STK'lar uzun vadeli etkili olabilecek uzun soluklu çalışmalar yerine günün şartlarına göre hareket etmektedir.
- STK ve vakıfların çoğunun insan kaynakları ve yönetim kapasiteleri, amaçlarını gerçekleştirmelerinde yetersiz kalmaktadır.
- STK ve vakıfların yönetim kurulları erkek egemen olup, kadınlar, gençler, dezavantajlı gruplar gibi kesimleri temsil etmemektedir. Bu durum STK'lar ve kamuoyu arasında katılım eksikliğinden kaynaklanan kopukluğu pekiştirmektedir.
- STK ve vakıfların mali kaynaklarının yetersizliğidir. Çoğu STK sınırlı ve düzensiz ödenen katkı paylarına, vakıfların büyük bir bölümü ise bağışlar ve enflasyondan büyük zarar gören dönen varlıklarla işlevini sürdürmektedir. Fon geliştirme kapasiteleri düşüktür.
- Yurtdışındaki uygulamaların aksine Türkiye'de vakıflar sermayelerini kendi program ve projelerini fonlamakta kullanmakta ve diğer STK'lara kaynak aktarımında bulunmamaktadır. Özel sermayenin kamu yararına yönlendirilmesinin temel aracı olan vakıfların STK'lara hibe tahsisi yoluyla kaynak aktarmaması bu alanda kısıtlayıcı olmaktadır.
- STK'lar arası ağ kuruluşlar ve işbirliklerinin nitelik ve nicelik olarak kısıtlı olması STK'ların ortak amaçlar ve çalışma alanlarında birlikte ilerlemelerini engellemektedir.
- STK'ları ilgilendiren yasal mevzuatta yapılan reformlar henüz tam anlamıyla teşvik edici bir ortam oluşmasını sağlayamamış, uygulamaya tutarlı şekilde yansımamıştır. İfade ve örgütlenme özgürlükleri ile azınlık hakları üzerindeki engeller sivil toplumun tam anlamıyla harekete geçmesini engellemektedir.

FIRSATLAR:

- Her iki vatandaşın biri sivil toplum kuruluşları ve vakıfların toplumsal sorunların çözümünde etkin rol oynayabileceğine inanmaktadır. Ayrıca kamuoyunun genel kanısı filantropinin toplumda olumlu gelişmeler yaratabileceği yönündedir. STK'lar kamuoyunun bu olumlu yaklaşımı ve güveninden faydalanabilirler.
- Devletin sivil topluma karşı tutumu geçmişe kıyasla daha teşvik edicidir. Bu teşvik edici tutum kendini yasal reformlar ve devlet-STK işbirliğine yönelik çerçeveler oluşturulması için çabalar şeklinde göstermektedir.
- Özel sektör nezdinde STK faaliyetlerinin görünürlüğü artmakta ve kurumsal sosyal sorumluluk girişimleri önem kazanmaktadır. Bu durum şirketlerin STK ve vakıflarla ortaklıklarını artırmakta ve sosyal değişim için yeni girişim ve ortaklıkların önünü açmaktadır.
- Küresel düzeyde sivil toplum hareketi ve demokratik toplumlarda sivil topluma verilen önemdeki artış Türkiye konjonktüründe de olumlu etkilemektedir. Bu durum özellikle AB sürecinde net olarak görülmektedir. Ayrıca Türk STK'larının ihtiyaç sahibi toplumlara sınır ötesi işbirlikleri ve yardımları da sevindiricidir.

TEHDİTLER:

- Vatandaş desteği, katılımı ve güveninin kazanılması, devlet ve özel sektörle işbirlikleri kurulması yıllar sürebilmekte, ancak tek bir kötü örnek bu ilişkileri zedelemek için yeterli olabilmektedir. STK'lar yeterli derecede şeffaf ve hesap verebilir olmamaları halinde devlet, bağışçılar ve vatandaşların gözünde güvenilirliklerini kaybetme tehlikesiyle karşı karşıyadır.
- Zayıf yönetim kurulları, iyi yönetim ilkelerinin benimsenip uygulanmaması, kendi kendini denetlemeye gereken önemin verilmemesi, strateji ve program alanlarının yanlış belirlenmesi, kaynak israfı ve yeterince etkin olmayan örgütsel yapılar doğurabilir.
- Kurum ve bireylerin bağışlarını STK'lara yönlendiren vergi teşviklerinin yetersizliği, bu kurumlara yapılan katkıları kısıtlamaktadır.

ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Yukarıda söz edilen zayıf yön ve engellere en etkin şekilde cevap verilmesi ve güçlü yönlerle fırsatların iyi değerlendirilmesi için aşağıdaki çözüm önerileri düşünülmüştür:

Hedef: STK ve vakıfların daha etkin yönetim ve insan kaynağı geliştirmesi

Çözüm Önerileri:

- STK'ların iletişim, fon geliştirme, yönetim, kaynak yönetimi ve strateji belirleme alanlarında kapasite geliştirmeye yönelik eğitimlere erişiminin artırılması,
- STK'ların teknolojik altyapılarının geliştirilmesi (bilgisayar ve diğer araçlar sağlanması),
- STK destek ve eğitim alanlarında uzmanlaşmış merkezlerin sayısının artırılması.

Hedef: Bağışçılar için gelişmiş vergi teşvikleri

Çözüm Önerileri:

- Devlete yapılan bağışlarla STK'lara yapılan bağışlar arasındaki eşitsizliğin ortadan kaldırılması (Mevcut vergi mevzuatında devlete yapılan bağışlarda (okul yaptırmak gibi) bağışın %100'ünün vergi matrahından düşülmesine karşın STK'lara yapılan bağışlarda bu oran sadece %5 olup, çok az sayıda STK'ya verilen kamu yararı statüsünü gerektirmektedir),
- Vergi muafiyeti statüsüne sahip dernek ve vakıf yelpazesinin genişletilmesi,
- Vergi teşviklerinin ve STK'ların muaf tutuldukları vergilerin artırılması.

Hedef:Devlet kurumları ve STK'lar arası işbirliklerinin artırılması

Çözüm Önerileri:

- Kamu ve STK'lar arasında sosyal hizmetler, projeler, politika oluşturma alanlarında ortaklıklar kurulması ve bu ortaklıkların adil ve şeffaf olduğundan emin olmak için kapsamlı ve yasal olarak bağlayıcı çerçeveler oluşturulması,
- STK-devlet işbirliğinin önünde engel teşkil eden 5072 yasasında değişikliğe gidilmesi,
- STK'lara yönelik, özellikle kamu hizmetleri ve sosyal ihtiyaçların karşılanması alanlarında hibe tahsisi programları oluşturulması, devlet hibe tahsisi ve fon geliştirme konularında politikalar geliştirmeli,
- STK'ların politika oluşturma süreçlerine katılımlarının sağlanabilmesi için şeffaf ve hesap verebilirliği olan mekanizmalar oluşturulması,

- Devlet kurumlarından STK'lara yeni mevzuata ilişkin tavsiyelerini verebilecekleri bir danışma süreci (en az 12 hafta olmak üzere) verilmesi.

Hedef:Özel sektörden daha geniş bir kesimin, STK'lara ve vakıflara daha etkin ve kaliteli katkılarda bulunması

Çözüm Önerileri:

- Özel sektör kuruluşları STK'ları tabi tuttıkları ortak standart ve etik kuralları oluşturmalı, bu konuda daha şeffaf davranmalı ve yıllık raporlarında yer vermelidir.
- Sosyal yatırımların yönlendirilmesinde daha açık stratejiler ve etkin ekipler oluşturulması
- Şirketlerin STK'lara katkıda bulunma yöntemlerini çeşitlendirmeleri gereklidir (örn. bordrolu bağışları, çalışanlarını gönüllülüğe teşvik etmeleri...)
- Şirketlerin STK ve vakıflarla yürüttüğü işbirliklerini web sitelerinde kamuoyu ile paylaşmaları gereklidir.

Hedef:STK'ları ilgilendiren yasal mevzuatta başlanan reform sürecinin devamı

Çözüm Önerileri:

- Uygulamaların adil ve tutarlı olduğundan emin olmak amacıyla izleme mekanizmaları kurulması,
- Mevzuatın pahalı ve yüklü olmaması amacıyla basitleştirilmesi,
- İlgili devlet kurum ve dairelerindeki devlet yetkililerinin vasıflı ve yetkin kimseler olması.

Hedef:Sivil toplum, bağışçılık, vatandaş katılımı konularına yönelik araştırma projelerinin ve bilinenlerin artırılması

Çözüm Önerileri:

- Devlet kurumları, üniversiteler, STK'lar arasında sektöre dair veri toplanması ve periyodik raporlar geliştirilmesi amacıyla işbirlikleri geliştirilmesi,
- Devletin STK'lara ilişkin veri toplama ve paylaşma kapasitesinin artırılması (örn. STK'larda üyelik, gönüllülük, bağışlar, istihdam yaratma ve diğer ekonomik göstergeler),
- Sektöre dair araştırma girişimlerini destekleyecek üniversite ve araştırma programları oluşturulması.

Hedef: Birey ve kurumlardan STK'lara yapılan bağış miktarının artırılıp, bağışçı kurum yelpazesinin genişletilmesi

Çözüm Önerileri:

- Özel sermayenin kamu yararına yönlendirilmesinin temel aracı olan vakıfların STK'lara hibe tahsisi yoluyla kaynak aktarması,
- Bağışçılar ve STK'ları yakınlaştırma ve yerel kaynakları (bireysel ve kurumsal) harekete geçirmeye yönelik yeni yöntem ve mekanizmalar oluşturulması.

Hedef: Sivil toplum sektörünün kamuoyunda görünürlüğünün artırılması, STK ve vakıf bilgilerine erişimin kolaylaştırılması ve vatandaşların STK'lara üyelik, bağışçılık ve gönüllülük oranlarının artırılması.

Çözüm Önerileri:

- STK ve vakıfların halkla ilişkiler ve iletişim kapasitelerinin geliştirilmesi,
- Medya – sivil toplum ilişkilerinin geliştirilmesi, bu yolla STK'lara medyada daha çok yer verilmesinin sağlanması.

Hedef: STK ve vakıfların daha hesap verebilir ve şeffaf olmaları

Çözüm Önerileri:

- STK'ların yıllık raporlarını internet ortamında ve/veya basılı olarak erişilebilir yapmaları
- Kendi kendini denetleme alanında standartlar geliştirilmesi
- STK ve vakıf yönetim kurullarına üyelikte çeşitlilik ve eşit temsiliyetin sağlanması (özellikle kadın, gençlik ve azınlıklar gibi gruplar söz konusu olduğunda)

Hedef:STK ve vakıfların mali sürdürülebilirliğinin sağlanması

Çözüm Önerileri:

- Özellikle STK'lar için önemli birer fon kaynağı teşkil edebilecek vakıflar ve sosyal yatırımlarda bulunmak isteyen şirketler açısından STK'ların erişimindeki fon kaynakları ve hibelerin artırılması
- STK ve vakıfların sadece bağışlara bağımlı olmaktan ziyade gelir kaynaklarını yatırımlar ve gelir getirici faaliyetlerle çeşitlendirmeleri,
- STK ve vakıfların, özellikle yüksek enflasyon ortamında daha etkin ve şeffaf bir mali yönetim sistemi için ortak standartlar oluşturmaları.

Hedef:STK'ların politika oluşumu ve yasal reform süreçlerine katılımının artırılması

Çözüm Önerisi:

- STK ve vakıfların savunuculuk araçları ve politika oluşum süreçleri hakkında bilgilendirilmeleri ve beceri kazanmaları.

Sonuç olarak, sivil toplumun 90'lı yılların başından günümüze kadar gelen bir değişim süreci içinde, son yıllardaysa bir dönüm noktasında olduğu gözlenmektedir. Şu ana kadar Türkiye'nin sosyal yardımlaşma ve hayırseverlik kültürü içinde kendine yardımcı bir rol üstlenen sivil toplum, artık bir stratejik ortak olmuştur ve özel ve kamu sektörlerinden paydaşlar için bir buluşma noktası işlevi görmektedir.

II

Araştırma Bulguları

A

*Türkiye’de Hayırseverlik:
Vatandaşlar, Vakıflar ve
Sosyal Adalet*

EMEĞİ GEÇENLER:**Araştırma Ekibi:****Rapor Yazarları:**

Prof. Dr. Davut Aydın, Anadolu Üniversitesi

Prof. Dr. Murat Çizakça, Bahçeşehir Üniversitesi

Doç. Dr. Ali Çarkoğlu, Sabancı Üniversitesi,

Doç. Dr. Fatoş Gökşen, Koç Üniversitesi

Proje Koordinatörü: Rana Zincir, TÜSEV

Frekans Araştırma Saha ve Bilgi İşlem Hizmetleri Ltd. şti

Proje Sponsoru:

Ford Foundation

Türkiye’de Hayırseverlik: Vatandaşlar, Vakıflar ve Sosyal Adalet

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Bu proje Ford Vakfı’nın koordinatörlüğünde Türkiye, Hindistan, Endonezya, Mısır, Tanzanya ve İngiltere olmak üzere altı ülkede müslüman toplumlarda hayırseverlik, vakıflar ve sosyal adalet konularını irdelemiştir. Proje’nin Türkiye ayağını üstlenen TÜSEV, araştırmayı 2004-2005 yılları arasında tamamlamıştır.

Projenin temel amacı, “Müslüman ülkelerde sosyal adalet girişimlerini destekleyen hayırseverlik faaliyetlerinin harekete geçirilmesi, örgütlenmesi, kolaylaştırılması ve böylece sürdürülebilir maddi ve insani kaynağın oluşturulması, kalkınma çabalarına daha geniş bir kitlenin katılımının sağlanması ve içeriden gelen sosyal değişim girişimlerinin güçlendirilmesi”ne³ yönelik model ve yöntemleri irdeleyen kavramsal çerçeveden çıkan bazı sorulara, Türkiye tecrübesi temelinde yanıtlar sunulmasına yardımcı olmaktadır.

Geleneksel anlamıyla hayırseverlik acil gereksinimlere yalnızca kısa vadeli çözümler sunar, buna karşılık yukarıdaki tanımda yer alan “sosyal adalet için hayırseverlik” anlayışı, çoğunlukla eşitsizlik ve güç dağılımı sorunlarına çözümler bularak, sorunların belirtilerinden çok temel nedenlerine yönelmektedir.

Temel ve acil gereksinimlere bir çare olarak hayırseverliğin her zaman üstleneceği bir rol olacaktır, ne var ki, yoksulluk ve eşitsizlik gibi başa çıkılması güç sorunlar, daha kapsamlı çözümleri ve stratejileri gerektirir. Kaynakları, esneklikleri, liderlikleri ve girişimcilikleriyle vakıflar, kamu yararı doğrultusunda, belirli sınırları zorlama, yeni kavramları ve yaklaşımları deneme ve ortak etkinlikleri eyleme geçirme potansiyeline sahiptirler. ABD’de yerleşik ‘Independent Sector’⁴den alınan aşağıdaki tanım, vakıfların sosyal değişimlerde daha etkin ve hızlandırıcı bir rol oynayabileceğinin fark edilmiş olmasına karşılık olarak şimdi, küresel hayırseverlik çevrelerinde tanımlanma ve irdelenme sürecindeki bir kavram olan *sosyal adalet için hayırseverlik* özelliklerine ve biçimlerine daha fazla ışık tutmaktadır. Aşağıdaki örneklerden bazıları, *sosyal adalet için hayırseverlik* olgusunu desteklemekte kullanılabilecek yöntemleri göstermektedir.

Sosyal adalet için hayırseverlik; katkıların ya da bağışların politik, ekonomik ve sosyal anlamda en az varlığa sahip olanların fırsatlarını çoğaltmak amacıyla yapısal değişiklikler için çalışan kâr amacı gütmeyen örgütlere yönlendirilmesidir.

Bu olgu genel anlamda, aşağıdaki etkinlik kategorilerini içermektedir:

1. Sosyal sorunların (yoksulluk ve etkileri, ayrımcılık, siyasal sistemlere ulaşma zorluğu, kamu politikası ve ekonomi gibi) temel nedenlerinin araştırılması,
2. Bu bilginin, sosyal sorunların doğrudan mağduru olanlara ulaşması için özel bir çaba göstererek, kamuya iletilmesi ve yayılması,
3. Sosyal, siyasal ve ekonomik eşitlik adına çalışan yeni ya da mevcut sosyal hareketlerin güçlendirilmesi ve bununla birlikte;
 - Mağdur ve dışlanmış gruplar yoluyla gerçekleştirilen halk hareketi,
 - Sosyal adalet ile ilgilenen gruplar arasında iletişim ve işbirliği ağları oluşturmak,

³ An-Na’im ve Halim (2002, s. 1)

⁴ www.independentsector.org

- Sosyo-ekonomik gücün yeniden paylaşılması ve olanakların artırılmasına yönelik yerel örgütlenmeler,
 - Kâr amacı gütmeyen kuruluşlara –yaygın gelişim, seçmen gruplarının katılımı ve demokratik fon sağlama süreçleri dahil - teknik yardım yapılması,
 - Mağdur ve dışlanmış nüfusun sosyo-ekonomik olanaklarını arttıran ekonomik kalkınma,
 - Mağdur ve dışlanmış grupların olanaklarını arttırma amaçlı işyeri örgütlenmeleri,
 - Mağdur grupların zarar verici çevresel uygulamalardan oransız bir biçimde etkilenmemelerini sağlayan çevresel nedenler,
 - Çatışma nedenlerini anlama ve bunlarla ilgilenme amacı taşıyan barış ve uzlaşma programları,
 - Hükümet politikalarında, yönetmeliklerde ve mağdur nüfusu etkileyen programlardaki değişikliklerin düzenlenmesi için savunuculuk ve lobi çalışmaları.
4. Toplum içinde ayrımcılığa uğrayan ve marjinalleştirilen kişilerin yasal haklarının korunması ve genişletilmesi.

Bu tanım hiç kuşkusuz geneldir ve yalnızca, belirgin ilişkilerin gerçeklikleri ve öncelikleri doğrultusunda daha ayrıntılı olarak tartışılıp geliştirilmesi gereken bir ilk girişimi ortaya koymaktadır. *Sosyal adalet için hayırseverlik* kavramı çerçevesinde daha zengin bir tartışma oluşturulması için yerel dinamiklerin ve gereksinimlerin hesaba katılması gerekmektedir ve Türkiye'nin durumuna yönelik olarak vakıflar tarafından, günümüzdeki önemli sosyal sorunlar ve bu sorunlarla nasıl uğraşılacağına ilişkin bir dialog gerekmektedir. Bu dialog, Türkiye'deki sosyal değişimin gelecekteki liderleri olarak, vakıfların bir özeliştiri sürecinden geçmesini ve bu doğrultuda ortaya çıkacak potansiyel riskleri ve fırsatları kabullenmelerini gerektirebilir. Bu kolay bir görev değildir; çünkü adaletsizliğin var olduğu durumlarla yüzleşmeyi, bunların nasıl sürdürüldüğünü anlamayı ve böylesi durumlarla uğraşmak için gücün yeniden dengelenmesinin gerekli olduğunu kabul etmeyi zorunlu kılmaktadır.

Vakıf faaliyetlerinde yeni ufuklara ilişkin olasılıklar, sonuçta, genel koşullara bağlıdır ve bu, genel koşulların ortaya koyduğu sınırlamalar ve fırsatlarla yakından ilişkilidir. Türkiye'deki vakıfların özel bir kültürel, yasal ve ekonomik zemine oturtulduğu göz önüne alınarak, bu boyutlar bu araştırmada sunulan raporlar çerçevesinde incelenmektedir. Yakın geçmişte taslağı oluşturulan vakıflar yasası sayesinde olumlu adımlar atılmış olmasına karşın, vakıfların umutsuz ekonomik performansı ve devlet-vakıf ilişkilerinde hala çözüme kavuşturulmamış belirsizliklerin bulunması Türkiye'deki hayırseverlik olgusunun geleceğine gölge düşürmektedir. Daha da önemlisi varılan sonuçlar ayrıca, vakıfların faaliyet stratejilerine, özellikle sosyal adaletin desteklenmesi ve yüceltilmesi bağlamında, daha yakından bakma zorunluluğunu işaret etmektedir.

Türkiye'de *sosyal adalet için hayırseverlik* üzerine yapılan bu ilk araştırma; bireysel ve kurumsal bağış bağlamındaki anlayışımızı geliştirmemize ve görüşümüzü genişletmemize çok büyük katkıda bulunmaktadır. Bir takım kesin sonuçlara ulaşmak için henüz çok erken olmakla birlikte Türkiye'de, sosyal değişim ve vakıfların rolü olgularının kesiştiği nokta üzerinde daha derin bir araştırmayı teşvik etmek bağlamında bir ilk adım olması nedeniyle, bu çalışma kapsamında yapılan bu analiz yeni bir başlangıcın sözünü vermektedir. Daha da önemlisi, vakıfların iç hesaplaşmanın zorluklarına karşı uğraş vereceğini ve vatandaşlara adil ve umutlu bir gelecek yolunda önderlik etmenin çarelerini bulacağını ummaktayız.

Araştırma, Türkiye’de bireysel bağışların ve özel sermayenin kamu yararına tahsisinin en temel aracı olan vakıfların bu yöndeki potansiyelini ölçmektedir. Bu nedenle araştırmada vakıfların tarihsel geçmişini, mali yönlerini, kurumsal ve faaliyet boyutlarını; faydalananlar ve devletle ilişkileri açısından çok yönlü değerlendirilmeleri içeren değişik çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalara ek olarak, vatandaşların bağış, yardım ve hayırseverlik bağlamındaki eğilimlerini, düşünce ve algılama biçimlerini daha derinlemesine anlayabilmek için hane halkı araştırması gerçekleştirilmiştir.

YÖNTEM VE ÇIKTILAR

Bu çerçevede, konularında uzman akademisyenlerce her biri için farklı araştırma yöntemleri ve konular benimsenen dört ayrı rapor oluşturulmuştur:

Prof. Dr. Murat Çizakça, vakıfların geçmişine tarihsel bir bakışla başlayan ‘**Osmanlı Döneminde Vakıfların Ekonomik Boyutları**’ başlıklı bölümünde vakıflar ve rolleri hakkında, geçmişi günümüze bağlayan temel motiflerle güçlendirilmiş zengin bir anlatım sunmaktadır.

‘**Cumhuriyet Dönemi Vakıfları: Tarihi Bir Bakış ve Vergi Muafiyetine Sahip Vakıfların Mali Analizi**’ adlı çalışmasında Prof. Dr. Davut Aydın, Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşuyla birlikte vakıf sektöründe ortaya çıkan önemli değişime genel bir bakış ve ardından, vergiden muaf vakıfların derinlemesine bir mali analizini sunmaktadır. Bu araştırma, vergiden muaf 135 kamu ve özel vakfın, 2000, 2001 ve 2002 yılları için Vakıflar Genel Müdürlüğü’nden sağlanan bilânçolarına ve gelir tablolarına dayanmaktadır.

‘**Türkiye’deki Vakıfların Niteliksel Değerlendirmesi**’ başlıklı üçüncü bölümde Doç. Dr. Fatoş Gökşen, Türkiye’nin farklı bölgelerinde vakıf yöneticileriyle gerçekleştirilmiş 26 yüz-yüze görüşmenin kapsamlı ve derinlemesine analizinin sonuçlarını paylaşmaktadır. Gökşen bu çalışmada vakıfların örgütsel yapısını; belirtilen amaçlara karşılık gerçek uygulamaları; devletle, faydalananlar, üçüncü sektörün diğer kuruluşları ve uluslararası kuruluşlarla olan ilişkileri anlamayı amaçlamaktadır.

Bu araştırmanın ‘**Türkiye’de Bireysel Bağışlar ve Vakıf Uygulamalarında Eğilimler**’ adlı son bölümünde Doç. Dr. Ali Çarkoğlu, Türkiye’deki bireysel bağışlar (Türkiye’de 1536 kişiyle yapılan kapsamlı bir anket aracılığıyla) ve vakıf yönetimi (yaklaşık 500 vakıf yöneticisi ile yapılan anket aracılığıyla) üzerine gerçekleştirilmiş bir anket araştırmasında elde edilen bulguları sunmaktadır. Birinci kısımda Çarkoğlu, bireysel bağışlar çalışmasından elde edilen bulguları; yoksullara yardım, vakıf, hayırseverlik kavramlarının algılanması ve bireysel bağışların yapıma biçimleri ve miktarları şeklindeki kilit temalar kapsamında toparlayarak sunmaktadır Vakıf yöneticileriyle gerçekleştirilen anketle ilgili olarak bu çalışma, örgüt yapısı, yönetimi, faaliyetleri ve yasal çerçeve ve düzenlemeler bağlamındaki eğilimleri ve uygulamaları ortaya koymaktadır.

ARAŞTIRMA BULGULARI

Araştırma sonuçları, daha geniş boyutlu bir tartışma ve analizi gerekli kılan bir dizi önemli sorunu vurgulamaktadır. Her şeyden önce, **bireyler, vakıflara bağış yapmaktan çok, bireyden–bireye yardım doğrultusunda bir tercih ortaya koymaktadırlar.** Derinlemesine incelendiğinde, bu tercihin özel vakıflara yönelik önemli bir bilgi ve bilinçlenme eksikliğinden kaynaklandığı görülmektedir. Bu sonuç muhtemelen vakıfların henüz gözle görülür düzeyde bir etkilerinin olmadığını ve vakıfların ‘bağış toplama’ mekanizmalarının bulunmadığını göstermektedir.

İkinci olarak, **vakıfların çoğunun sınırlı mal varlığı ve küçük bağışlardan oluşan bir geliri vardır.** Bu da vakıfların, bireysel servetin kamu yararına yönlendirilme aracı

olarak çok yaygın kullanılmadığını göstermektedir. Doksanlı yılların başından beri kurulan vakıfların sayısında bir artış olmasına rağmen ne yazık ki, bunların çok azı belirli bir miktarın üzerinde kaynağa ve STK'lara tahsis edilebilecek imkanlara sahiptir.

Çok az sayıda vakıf, toplam mali varlıkların büyük bir bölümüne sahiptir ve bu vakıflar genel olarak, son derece çağdaş üniversiteler, müzeler ve hastaneler kurmaktadır. Ayrıca son dönemde hükümet tarafından sağlanan vergi muafiyetinin⁵ bir sonucu olarak, vakıflar tarafından kurulan (daha çok ekonomik olarak yetersiz bölgelerde) ve ardından devlete bağışlanan okul sayısı hızla artmıştır. Ne yazık ki, sosyal adalet ve demokratikleşme alanında çalışan STK'lar için benzer bir vergi teşviği ve desteği gözlemlenmemektedir.

Son olarak **vakıflar, kuruluş aşamasından varlık yönetimine ve uluslararası ilişkilere kadar uzanan konularda mevcut yasal düzenlemelere ilişkin hoşnutsuzluklarını dile getirmektedirler.** Anketlerin yapıldığı sırada (2004) yürürlükteki yasalar ve düzenlemeler göz önüne alındığında, bu sonuçlar şaşırtıcı değildir. **Ancak bu araştırmanın zamanlaması, vakıf sektöründeki yeni bir dönemin başlangıcıyla da çakışmaktadır. Bu raporun yayınlandığı tarihlerde, Türkiye Büyük Millet Meclisi vakıflar için yeni bir yasa tasarısını görüşüyor olacaktır.** Bu yasanın gerekçesi, Türkiye'nin AB'ye giriş sürecindeki genel reform çalışmalarıyla ve kamu yararı için özel girişimlere daha geniş olanaklar tanıyan yasaların hazırlanması ile bağlantılıdır.

İlginçtir ki Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu sırasında da benzer anlar yaşanmıştır. O dönemde ulusal ve uluslararası düzeydeki ilişkiler, aynı şekilde, devlet, vatandaş ve vakıflar arasındaki ilişkileri de güçlü bir biçimde etkileyen ciddi sonuçlar doğurmuştur. Demokratikleşme bağlamındaki dinamikleri ve zorunlulukları temel alan bu dönem, muhtemelen, on yıllarca süren sınırlayıcı bir dönemden sonra daha destekleyici bir yasal ortamla karakterize edilen bir dönem olacaktır. Bu doğrultuda bu araştırma, Türkiye'deki hayırseverlik, bireysel bağış ve vakıf olgusu hakkındaki mevcut kaynak ve veri boşluğunu doldurmaktadır.

Bu araştırma, sözü edilen temel konuları çeşitli açılardan inceleyen araştırma belgelerini ve çalışmaları bir bütün halinde sunmaktadır. Dört saygın araştırmacının her biri, siyasal bilimler, sosyoloji, ekonomi ve tarih dâhil olmak üzere, alışılmışın ötesinde bir uzmanlık geçmişine sahiptir. Bu çalışmalar mutlaka birbirlerine dayandırılacak biçimde planlanmamış olsa da, elde edilen sonuçlar arasında önemli ölçüde bir bütünlük gözlemlenmektedir.

“Osmanlı Döneminde Vakıfların Ekonomik Boyutları” Prof. Dr. Murat Çizakça

Prof. Dr. Murat Çizakça, vakıfların geçmişine tarihsel bir bakışla başlayan “Osmanlı Döneminde Vakıfların Ekonomik Boyutları” başlıklı bölümünde vakıflar ve rolleri hakkında, geçmişi günümüze bağlayan temel motiflerle güçlendirilmiş zengin bir anlatım sunmaktadır.

“Vakıfların rolü” anlatılmak istendiğinde, Osmanlı Dönemi'ndeki vakıflarla ilgili olarak en sık vurgulanan gerçek, muhtemelen bu vakıfların topluma yaptıkları değer biçilemez katkılardır: “...köprüler, yollar, limanlar, deniz fenerleri, kütüphaneler, sarnıçlar, su bentleri, çeşmeler ve kaldırımlar inşa edilip, korunabilmiş; Kısacası savunma hariç medeni bir toplumda olması beklenen tüm hizmetler bu sistem sayesinde finanse edilmiş, örgütlenmiş, inşa edilmiş ve korunmuştur.”

⁵ Eğitim kampanyaları için bu muafiyet, devlete bağışlanan okulların yapımıyla ilgili harcamalarda %100 indirim sağlamaktadır.

Çizakça, vakıfların kurulmasındaki çıkış noktasını ve nedenleri tartışırken, dindarlığın ve inancın belirgin rolünü vurgulamaktadır: “Her vakfın üç ana unsuru vardı: Bağış (genelde zengin bir kişi tarafından yapılan), bu bağışın ürettiği düzenli ve devamlı uzun süreli gelir ve son olarak belli bir amaç ki, bu sağlıktan eğitime ve belediye hizmetlerine yukarıda adı geçen alanların herhangi birinde olabilir. Dolayısıyla her vakıf, bir bireyin kamusal bir amaca yönelik gönüllü zenginlik transferini içermektedir.” Çizakça, aynı zamanda, devletle vakıflar arasındaki ilişkiyi de vurgulamaktadır: “...Osmanlı İmparatorluğunun klasik döneminde, devlet ve vakıf sisteminin işbirliği yapıyor olmasıdır. Bu işbirliği, vergi muafiyetinin yanı sıra devlet tarafından sağlanan doğrudan finansal destek şeklinde gerçekleşmişti.”

Ne var ki, bu işbirliği zaman içinde daha çok sınırlamalara ve denetimlere yol açacak biçimde önemli bir değişikliğe uğramıştır. Çizakça bu değişimin hem vakıfların yapısı hem de sosyal refah dağılımındaki rolleri üzerindeki etkilerine dikkat çekmektedir: “...Önce Osmanlı, sonra da Cumhuriyet tarafından vakıf sistemi üzerinde artan baskılar ve adem-i merkezîyetçi klasik filantropiden hizmetlerin devlet tarafından sağlanmasına olan dönüşüm, sosyal düzenin sorumluluğunun devletten beklenmesi neticesini doğurdu. Kimi İslam ülkeleri ve esas olarak Mısır ve devrim öncesi İran ve Pakistan da benzer politikalar izleyerek, Birinci Dünya Savaşı sonrasında kendi vakıf sistemlerini yıktılar (Çizakça, 2000).”

Özet olarak, Çizakça bu değerli miras üzerinde yükselmenin ve vakıf sektörünün gelecekteki işletimsel ve ekonomik sağlığını temin etmenin önemini vurgulamaktadır.

‘Cumhuriyet Dönemi Vakıfları: Tarihi Bir Bakış ve Vergi Muafiyetine Sahip Vakıfların Mali Analizi’ Prof. Dr. Davut Aydın

‘Cumhuriyet Dönemi Vakıfları: Tarihi Bir Bakış ve Vergi Muafiyetine Sahip Vakıfların Mali Analizi’ adlı çalışmasında Prof. Dr. Davut Aydın, Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşuyla birlikte vakıf sektöründe ortaya çıkan önemli değişime genel bir bakış ve ardından, vergiden muaf vakıfların derinlemesine mali analizini sunmaktadır. Bu araştırma, vergiden muaf⁶ 135 kamu ve özel vakfın, 2000, 2001 ve 2002 yılları için Vakıflar Genel Müdürlüğü’ndensağlanan bilânçolarına ve gelir tablolarına dayanmaktadır.

Bu bölümde Aydın, Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşu sırasında gerçekleştirilen temel yasal düzenlemelerle ilgili reformları da irdeleyerek, vakıf sektöründeki önemli değişiklikleri aktarmaktadır. Bunlar arasında vakıflara ait mülklerin satışı üzerindeki yasaklamaların düzenlenmesi, vakıf mirasının yok olmasını engellemek için il harcama yetkisinin artırılması, vakıfların taşınabilir ve sabit varlıklarının üç yıldan daha uzun süreyle kiralanmasını engelleyen yasanın yürürlükten kaldırılması ve Eğitimin Birleştirilmesi Kanunu doğrultusunda vakıflara ait okulların, arsaların Milli Eğitim Bakanlığına ve İl Özel İdarelerine devredilmesi de bulunmaktadır.

Aydın ardından, bu vakıf örneklerinin mali özelliklerinin ayrıntılı bir analizini sunmakta ve bazıları aşağıda sıralanan birçok çarpıcı sonuç ortaya koymaktadır:

- **Vakıflar mali açıdan korunmamaktadır:** Vakıf öz sermayesinin erimesinde enflasyon önemli bir unsurdur.
- **Vergi muafiyetinin etkileri:** Bağışların ve toplam vergi muafiyeti katkısının payı hem kamu hem de özel vakıflarda son derece düşüktür.
- **Giderler gelirleri aşmaktadır:** Vakıfların %25’i gelirlerinden daha çok harcama yapmaktadırlar.
- **Aktif Dağılımı:** Vakıfların toplam aktiflerinin %50’si likit kıymet biçimindedir. Bunlar arasında en önemli aktifler banka mevduatlarıdır. Vakıf sektöründeki toplam mal varlığının büyük bir bölümü az sayıda vakfın mülkiyetindedir.

⁶ Türkiye’de, Türk Medeni Kanunu hükümlerine göre kurulan 4706 vakıf vardır ve bunların 3667’si özel kişiler ve kalanı devlet tarafından kurulmuş ve yönetilmektedir. Bu 4706 vakfın sadece 215’i vergi muafiyetine sahip olup dolayısıyla devlet tarafından sağlanan belirli vergi ayrıcalıkları vardır.

“Türkiye’deki Vakıfların Niteliksel Değerlendirmesi”

Doç. Dr. Fatoş Gökşen

“Türkiye’deki Vakıfların Niteliksel Değerlendirmesi” başlıklı üçüncü bölümde Doç. Dr. Fatoş Gökşen, Türkiye’nin farklı bölgelerinde vakıf yöneticileriyle gerçekleştirilmiş 33 yüz-yüze görüşmenin kapsamlı ve derinlemesine analizinin sonuçlarını paylaşmaktadır. Gökşen bu çalışmada vakıfların örgütsel yapısını; belirtilen amaçlara karşılık gerçek uygulamaları; devletle, faydalananlar, üçüncü sektörün diğer kuruluşları ve uluslararası kuruluşlarla olan ilişkileri anlamayı amaçlamaktadır. Buna ek olarak, bu çalışma vakıf yöneticilerinin “hayırseverlik, “sosyal adalet” ve “sivil toplum” kavramlarını algılama biçimlerine de açıklık getirmektedir.

Gökşen bu çalışmasında, bazıları hem Aydın’ın mali analiz sonuçlarıyla, hem de 4. Bölüm’deki, Ali Çarkoğlu tarafından gerçekleştirilen kapsamlı anket araştırmasının sonuçlarıyla (bu bölümde daha sonra irdelenecektir) örtüşen birçok ilginç yargıya varmıştır.

Yönetim yapılarıyla ilgili olarak Gökşen, “Mütevelli Heyetleri ya da Yönetim Kurulları incelendiğinde, üyelerin meslekleri, geçmişleri ya da politik durumları açısından oldukça homojen bir grup oldukları görülmektedir. Hemen tüm yöneticiler üniversite mezunu ve buldukları çevrenin maddi durumu ortalamanın üstünde üyeleridir” gözleminde bulunmaktadır. Kuruluş bakımından Gökşen, bu çalışmanın genelinde araştırmacılar tarafından kendi raporlarında altı çizilen noktayı, yani çoklu kurucu konusunu vurgulamaktadır: “Kuruluş aşamasında önemli bir sermaye birikimi gerektiren mali yönetmelikler, bir vakıf kurabilmek için bir kaç kurucunun bir araya gelmesini gerekli kılmıştır..”

Gökşen vakıfların mali yönetimine dikkat çekmekte ve bu konudaki gözlemini “mevcut mali yapıların zorlayıcı özellikleri ve yetersiz, değişken ve kararsız mali kaynaklar vakıfların kaynak yaratmalarını ve bu kaynakları etkin bir biçimde kullanıma açmalarını engellemektedir,” şeklinde aktarmaktadır.

Vakıfların belirtilen amaçlarına karşılık gerçekleşen uygulamaları irdelerken Gökşen, “...vakıfların resmi amaçları, içtüzüklerinde belirtildiği gibi, daha çok, sistemik değişimi vurgulayan ve sorunların temel nedenlerine ulaşmayı hedefleyen hayırseverlik felsefesiyle uyum oluşturmaktadır. Bununla birlikte, vakıfların gerçek uygulamaları ve hizmetleri incelendiğinde, bunların birçoğunun, bazı durumlarda siyasal nedenlerle bağlantılı olabilen günlük sorunların uygulanabilir çözümlerine yönelik, kısa vadeli ve hayırseverlik tabanlı uygulamalar ve hizmetler olduğu görülür,” savında bulunmaktadır.

Devletle ilişkiler bağlamında ise Gökşen, “...bu, vakıfların karşı karşıya olduğu en karmaşık sorunlardan biridir...Özerklik ve kayırmacı ilişkiler dahil olmak üzere konumlandırma, vakıfların devletle alış verişlerini nasıl konumlandıracaklarından hiç emin olamadıkları iki temel alandır,” şeklinde bir yargıya varmaktadır.

STK ve vakıflar arası ilişkileri inceleyen Gökşen, sektörler arası ya da vakıfları ilgilendiren ortak sorunlara yönelik işbirliklerine rastlamamıştır. Bu durum olası işbirliklerinin ve kısıtlı kaynakların birleştirilerek kullanılmasının faydalarının farkedilmediğine ve sektör genelinde iletişimsizlik sorunu yaşandığına işaret etmektedir.

Vakıfların program alanları sözkonusu olduğunda Gökşen, politika oluşumlarına katılım çabalarında bir kurumsallaşma eksikliği gözlemlemektedir. Çoğu kısa dönemli hayır işleri niteliğindeki vakıf faaliyetleri gözönüne alınınca, vakıfların politika oluşumlarında aktif rol alması olası görünmemektedir. Ayrıca vakıflarda devletin

politika oluşum süreçlerine sivil toplumun katılımına sıcak bakmadığı kanısı hakimdir. Gökşen, çoğu vakfın yerel düzeyde yardım dağıtım hayır kurumları Şeklinde faaliyet gösterdiğini ve vatandaşların güçlendirilmesi, katılımın artırılması ve kaynak dağılımı gibi konulara eğilmediğini gözlemlemektedir. Gökşen, vakıfların zgr irade ve kaynak yönetimi konularını kısıtlı derecede algılamalarına rağmen sosyal hizmet ve yardım dağıtımında önemli rol stlediklerini belirtmektedir.

Görüşülen kişilerin “hayırseverlik”, “sosyal adalet” ve “sivil toplum” kavramlarını algılama biçimleri doğrultusunda aktardıkları zet olarak Őoyledir: “‘Sivil toplum’ kavramının tanımındaki bu belirsizlik, görüşülen vakıfların ‘sivil toplum’ kavramını algılama biçimlerinde çok açık olarak yansımaktadır. Bazı vakıflar (birden fazla) tarafından, vakıfların sivil toplumun bir unsuru olarak görülmüyor olmaları yeterince ilginçtir.”

Gökşen bu bölümün ana hatlarıyla değerlendirmesini, “...çoğulcu ve demokratik yönetişim sistemleri ve eski biçimlerin canlanması ile beraber uluslararası deneyimlerden faydalanarak, Türkiye’deki vakıfların geleneksel yapılarla modern örgüt biçimlerini ve mali idareyi birleştiren yeni modeller yaratmaya çalıştıkları yönündedir....vakıfların yapı, ilişki ve hizmetlerinde gözlemlenen tüm belirsizlikler, devlet ve sivil toplum arasındaki garip ilişki, İşlam yardım geleneği, vatandaş katılımındaki sorgulanabilir pratikler ve hukuki evre bir bütün olarak özel bir hayırseverlik kültürüne neden olmaktadır. Bu kesinlikle Türkiye bağlamında filantropinin olmadığına işaret etmez, sadece farklı bir filantropi tipini gösterir. Bu kesinlikle hayırseverlikten fazla bir Őeydir; hayırseverlikten çok daha hırslıdır.” Şeklinde sonuçlandırmaktadır.

“Türkiye’de Bireysel Bağışlar ve Vakıf Uygulamalarında Eğilimler” Doç. Dr. Ali arkoğlu

Bu araştırmanın “Türkiye’de Bireysel Bağışlar ve Vakıf Uygulamalarında Eğilimler” adlı son bölümünde Doç. Dr. Ali arkoğlu, Türkiye’deki bireysel bağışlar (Türkiye’de yaklaşık 1536 kişiyle yapılan kapsamlı bir anket aracılığıyla) ve vakıf yönetimi (452 vakıf yöneticisi ile yapılan anket aracılığıyla) zerine gerçekleştirilmiş bir anket araştırmasında elde edilen bulguları sunmaktadır. Bu bölüm iki çalışmadan elde edilen bulguların sunulduğu iki kısımdan oluşmaktadır.

Birinci kısımda arkoğlu, bireysel bağışlar çalışmasından elde edilen bulguları; yoksullara yardım, vakıf, hayırseverlik kavramlarının algılanması ve bireysel bağışların yapılma biçimleri ve miktarları Şeklindeki kilit temalar kapsamında toparlayarak sunmaktadır. Bu temel bulguların bazıları aşağıda özetlenmektedir:

Bireysel Bağışlar

Araştırma kapsamında sadece yapılan bağış miktarlarının belirlenmesi değil, aynı zamanda bireysel bağışlarda mevcut eğilimlerin bir bütün olarak anlaşılmasına yönelik çalışmalar yapılmıştır. Bu sebeple bireylerle yapılan anket çalışması hayırseverlik, bağışçılık ve vakıflara yönelik algılar, bağışların yapılma biçimleri, diğer bağış Őekilleri (rgtl, doğrudan ve dini) ve çeşitli sosyal algıların (sosyal adalet, sosyal sermaye, sosyal etkinlik ve dindarlık) etkileri gibi etkenleri de kapsamaktadır.

Algı, Eğilim ve Tercihler

Hayırseverlik nedir?

Bireyler hayırseverliği çok çeşitli Őekillerde algılayabilmektedir: Zekat (%84), vakıflara yapılan bağışlar (%87), gönüllülük (%88), sadaka vermek (%89), müslüman olmayanlara yapılan yardımlar (%93) gibi bağışlar hayırseverlik olarak algılanmaktadır.

Bireyler neden bağışta bulunmaktadır?

Bireylerin çoğu dini güdüleri bağış yapmada en önemli etken olarak görmektedir (%32), %26'sı gelenek ve görenekleri, %12'si topluma karşı sorumlulukları, %12'si kişisel tatmini, %9'u toplumsal beklentileri, %7'si ise aile geleneklerini saymaktadır.

Bağışlar en yaygın şekilde hangi yöntemle yapılmaktadır?

Araştırma bulguları doğrudan bağışların (bireyler arası) en yaygın bağış türü (%26) olduğunu göstermektedir. Doğrudan bağışları yoksullara yardım eden kurumlara yapılan bağışlar (%25), zekat ve fitre gibi dini yardımlar (%21), gönüllülük (%9), cami yaptıрма ve koruma faaliyetleri (%10), okul yaptıрма ve koruma faaliyetleri (%9) izlemektedir.

Yardımanın hedef kitleye ve amacına ulaşmasını sağlayan yöntem hangisidir?

Bireylerin çoğu ihtiyaç sahiplerine doğrudan yapılan yardımların amaca ulaşmada en etkin yol olduğunu düşünmektedir (%40). Katılımcılar arasında %33 oranında bir grup devlet denetiminin, %10 bağış toplayan kurumun şeffaflığının, %5 tüm bağışların merkezi bir sistemle toplanıp dağıtılmasının bağışların amacına ulaşmasını sağlayacağını düşünmektedir.

Hayırseverliğin mevcut gelir eşitsizliğini ortadan kaldırması yolunda hangisi en önemlidir?

Katılımcılar bağışın doğrudan ihtiyaç sahiplerine yapılması (%33.5), devlet denetimi (%26), bağış yapılan kurumların mali şeffaflığı (%16.2), bağışların dağıtımının gizlilik içinde yapılması (%12.4) ve bağışların tek bir merkezde toplanıp işletilmesini (%11.8) saymıştır.

Yoksullara yardım kimin görevidir?

Katılımcılar yoksullara yardımın devletin (%42), varlıklı kimselerin (%29) ve vatandaşların (%24) görevi olduğunu düşünmekte, sadece %1.5'i yoksullara yardımcı sivil toplum kuruluşlarının sorumluluğu olarak görmektedir.

Nasıl bağış yapmayı tercih edersiniz?

Bireylerin büyük çoğunluğu, bireyden bireye ve doğrudan bağışları tercih etmektedir (%87). Ancak aşağıda bahsedildiği üzere bireyler STK'lara güvenip, toplumsal sorunların çözümünde önemli rol oynayacaklarını düşünselerde bu durum bağışlarında etkili olmamaktadır. Bu tercihlerin sebebi sorulduğunda bireyler sırasıyla bağışların miktarının azlığı (%53), düzensiz aralıklarla yapılması (%21), kurumlara duydukları güvensizlik (%12) ve konudaki bilgi eksikliğini (%9) saymışlardır.

Sizce vakıfların amaçları nelerdir?

Vakıflar dini temellere dayanmayan ve yoksullukla mücadele için kurulmuş kurumlar olarak algılanmaktadır. Geleneksel olarak dini motivasyonlar ile kurulmuş olan bu kurumların günümüz Türkiye'sinde artık hemen hemen tümüyle seküler bir imaj çerçevesinde şekillendiğini görüyoruz. Bunun bir nedeni amaçlarında dini motivasyonları olan vakıfların genel vakıf nüfusu içerisinde küçük bir grubu oluşturması olabilir. Vakıfların başlıca gelir kaynakları olarak, dini güdülere dayanmayan bağışlar (32%), zekat ve diğer din temelli bağışlar (17%), şirketlerden kurumsal bağışlar (14%) algılanmaktadır. Bu durum, vatandaşların şirketlerin sivil toplum kuruluşlarına mali destek sağlamaları gerektiğini düşündüklerine işaret etmektedir.

Vakıfların bağış toplama faaliyetlerinde başarılı olmak için neler yapmaları gerekmektedir?

Bireyler, bağışçıların istek ve ihtiyaçlarını gözönüne alan faaliyetler (%45) ile bağışçının güvenini kazanmaya yönelik faaliyetlerin (%33) vakıfları bağış toplama konusunda başarılı kılacağını düşünmektedir.

STK'lar ve vakıflar topluma olumlu katkıda bulunabilirler mi?

Bireylerde aracı kurumlar kullanıp STK'lara bağış yapmaktansa bireysel bağış yapma eğilimi oldukça yaygın olarak gözlenmektedir, ancak bireylerin çoğunluğu STK'ların ve vakıfların toplumsal sorunların çözümüne katkıda bulunabileceğini düşünmektedir (sırasıyla %63 ve %45).

Toplam Bağışlar

Araştırma sonuçları Türk toplumunun büyük bölümünün bir şekilde birbirine yardım etme eğiliminde olduğunu göstermektedir: bireylerin %80'i bir kuruma doğrudan bağışta bulunarak, yakınında bir bireye dorudan bağışta bulunarak, dini vecibelerini yerine getirmek amacıyla yaptığı dini bağışlarla (zekat ve fitre) veya diğer sebeplerle (örneğin dilencilere yapılan yardımlar ve zorunlu bağışlar) bağışta bulunmuştur.

Yaygın bağışçılık eğilimine rağmen bağış miktarları oldukça düşük çıkmaktadır. Bu durum bu tür araştırmalarda katılımcıların gelirlerini olduğunun altında, yaptıkları bağış miktarlarını ise olduğunun üstünde gösterme eğilimlerine rağmen geçerliliğini korumaktadır. Aşağıdaki tabloda toplam bağışlar farklı bağış türlerine göre incelenmektedir.

TABLO 1 TOPLAM BAĞIŞLAR (2004)				
Bağış türü	Açıklama	Miktar	Toplam bağış içinde yüzde	Toplam hanehalkı geliri içinde yüzde
Örgütlü Bağışlar	Dini kuruluşlara yapılan bağışlar	262,252,914	% 14	% 0,34
	Diğer kurumlara yapılan bağışlar	440,271,147	% 23	% 0,57
	Toplam örgütlü bağışlar	702,524,061	% 37	% 0,91
Doğrudan bağışlar		661,077,717	% 35	% 0,86
Dini bağışlar	Fitre	185,233,230	% 10	% 0,24
	Zekat	214,416,215	% 11	% 0,28
	Toplam dini bağışlar	399,639,445	% 22	% 0,52
Diğer	Zorunlu bağışlar	100,427,074	% 5	% 0,13
	Sokak dilencileri	46,793,947	% 2	% 0,06
	Toplam diğer bağışlar	147,221,021	% 7	% 0,19
Toplam bağışlar		1,910,472,245	% 100	

Toplam hanehalkı geliri 76,837,500,000 ABD doları olarak hesaplanmıştır. (12,5 milyon hane x 6147 ABD doları ortalama hane halkı geliri)

Genel anlamda bağışları etkileyen faktörlerin derinlemesine bir analizi de yapılmıştır. Hane halkı geliri, yaş, cinsiyet, eğitim düzeyi, coğrafi bölge, anadil gibi demografik faktörler ve araştırma kapsamında ele alınan sosyal sermaye, dindarlık, sosyal adalet gibi etkenler çok değişkenli regülasyon kullanılarak bağışlarla ilgili veriler ile ilişkilendirilmiştir.

Sonuçta, dilencilere yapılan bağışlar hariç tüm bağış türlerini açıklamada aile gelirinin önemli olduğu görülmüştür. Bu durum aile geliri arttıkça toplam bağışların da artacağına işaret etmektedir. Ayrıca bağış miktarı ve sıklığı üzerinde, mal sahipliği durumu, yaşanan coğrafi bölge (en çok İç Anadolu Bölgesi'nde), dindarlık (inanç değil tutum temelinde), kişisel etkinlik ve geleceğe yönelik ekonomik değerlendirme etkenlerinin olumlu etkisi olduğu görülmüştür.

İlginçtir ki, yaş, cinsiyet, eğitim düzeyi ve siyasi yelpazedeki konum bağış alışkanlıkları üstünde etkili değildir. Ayrıca eşitlikçilik ve adil gelir dağılımı düşüncelerinin de etkisiz olması sosyal adalet duygusunun hayırseverlik kökenli bağışların miktarı ve alışkanlıklarını belirlemede sınırlı bir rol oynadığını göstermektedir. Bununla birlikte, topluluk duygusunun, yardımseverlik ve yabancılaşma endekslerinin hayırseverlik nedeniyle yapılan yardımların biçimlenmesinde daha etkili oldukları görülmektedir. Bir başka deyişle, hayırseverlik kökenli bağışların harekete geçirilmesinde sosyal sermaye göstergelerinin adil gelir dağılımı değerlerinden daha etkin oldukları anlaşılmaktadır.

Örgütlü Bağışlar 7

2004 yılında yapılan toplam bağışlar göz önüne alındığında kurumlara doğrudan yapılan bağışlar en büyük payı oluşturmaktadır (dinsel yönelimli olan ve olmayan sivil toplum kuruluşları, vakıflar). Örgütlü bağışlar ayrıca tüm bağışlar arasında en büyük miktarı oluşturmaktadır: 2004 yılında 702 milyon ABD doları, toplam bağışların %37'si bu yolla yapılmıştır. Ortalama bağış miktarı 29 ABD doları olup, dini kurumlarda 26, diğer kurumlarda 38, kamu vakıflarında ise 132 ABD doları olarak gözlenmektedir. Kurumlara yapılan bağışlar, toplam hane halkı gelirinin sadece %0,91'ini oluşturmaktadır. Araştırma kapsamında gerçekleştirilen detaylı taramalar, yüksek gelir seviyesinden bireylerin dini yönelimli olmayan STK ve vakıflara bağışta bulunma eğiliminde olduklarını göstermiştir.

STK'lara yapılan bağışların STK türüne göre incelenmesi ilginç sonuçlar doğurmaktadır. Örneğin, ülkenin en büyük çevreci kuruluşu ve işçi sendikaları ortalama 9-10 ABD dolarında bağışlar alırken siyasi partiler ve dayanışma kuruluşları ortalama 60-69 ABD doları almaktadır.

Kurumlara yapılan bireysel bağışları etkileyen faktörleri anlamak amacıyla bazı detaylı sorular sorulmuştur. Sonuçlar en belirleyici etkenlerin kurumun aldığı bağışları amacına uygun kullanacağına dair verdiği güven (%87.5), kurumun iyi yönetildiğine dair duyulan güven (%86.7) hesaplarının şeffaflığı (%84.8), ihtiyaç sahiplerini bulması (%85.2), demokratik bir şekilde seçilmiş bir yönetimi olması (%83.2), kurumun faaliyet konusuna duyulan yakınlık (%80.5) ve yapılan bağışların vergiden muaf olması (%72.6) olduğunu göstermektedir. Katılımcılar ayrıca mali ve yönetim raporlarının şeffaflığı (%16) ve vergi muafiyeti statüsünün (%72,6) de önemli olduğunu bildirmiştir.

Bireylere ayrıca hangi sosyal alanlarda çalışan vakıflara bağış yapmayı tercih ettikleri sorulmuştur. Yoksullara yardım, eğitim ve engellilere yardım en tercih edilen alanlar olmuştur. Aşağıdaki tablo yüzdeleri ve diğer alanları göstermektedir.

STK'lara katılımın gerek üyelik ve gönüllülük, gerekse bağışlar temelinde oldukça düşük olduğu görülmektedir (bkz. Tablo 3). Katılımcıların yalnızca %27'si çevrelerindeki toplumsal bir sorunu çözmek üzere biraraya geldiklerini belirtirken, %61'i böyle bir faaliyette bulunmadıklarını bildirmiştir. STK'lara düşük katılım oranlarına sebep olarak mali sıkıntılar (%23), hiçbir yakınının bir STK'ya katılımı olmaması (%16) ve hiçbir kişisel çıkar olmaması (%8) bildirilmiştir.

7 Sivil toplum kuruluşlarına ve vakıflara yapılan bağışlar.

TABLO 2 BAĞIŞ YAPILAN SOSYAL ALANLAR

	%
Yoksullara yardım	28
Eğitim	18
Engellilere Yardım	13
Din	10
Doğal Afetler	9
Çocuk ve Gençlik	6
Sağlık	6
İnsan Hakları	4
Kültür ve sanat	2
Sosyal ve Ekonomik kalkınma	2
Çevre	.7
Tüketici Hakları	.2
Hayvan Hakları	.2
Bilim ve Araştırma	.2
Spor	.2

Doğrudan Bağışlar

2004 yılında yapılan toplam bağışlar göz önüne alındığında kurumlara doğrudan yapılan bağışları, bireylere yapılan doğrudan bağışlar takip etmektedir. Bu bağışlar toplamın %35'ine tekabül etmekte ve yaklaşık olarak yıllık 661 milyon ABD dolarını bulmaktadır. Bu durum bireysel bağışlarda doğrudan ihtiyaç sahibi bireylere yardımda bulunma eğilimi ile (%44) paralellik göstermektedir. **Bağışların amaçlarına ulaşmaları için kişiler ağırlıklı olarak bağışların bireyden bireye ve doğrudan gerçekleştirilmeleri gerektiğine inanmakta ve buna uygun biçimde hareket etmektedir.** Tüm doğrudan bağışların hane halkı başına olduğu varsayılırsa, yıllık hane halkı gelirinin %0,86'sının (53 ABD doları) doğrudan yardımlar için kullanıldığı görülmektedir. Bu oranlar Türkiye'de mevcut 12,5 milyon hane için 662,5 milyon ABD dolarına eşittir.

Bağış öncelikleri oluşturmak için, görüşülen kişilere "Elinizde başkalarına yardım amacıyla biriktirdiğiniz önemli bir miktar para olsa... öncelikle kime yardım ederdiniz?" sorusu yöneltildi. Yanıtlar, bağışlarda 'parokyal' terimi ile ifade edilebilecek bir yaklaşıma işaret etmektedir. En çok verilen yanıt "gereksinim içindeki bir akraba" (%39,2) iken bunu "yoksul bir komşu"(%25,5) izlemektedir. Katılımcıların %19'u kendileriyle aynı bölgeden birine yardımda bulunacağını bildirmiştir.

Sonuçlar akrabalara yapılan doğrudan yardımlarda nakdi, komşulara yapılan yardımlarda ise aynı yardımların (özellikle yiyecek yardımları) tercih edildiğini göstermiştir. Komşulara yapıldığı bildirilen "nakdi" yardımın diğer bireylere yapılan "nakdi" yardımdan daha az olması dikkate değerdir. Bu duruma sebep, bireylerin yaptıkları yardımların kabul edilebilir ölçü ve biçimde olmasına çalışması, alıcıların saikleriyle ve geleneklerle uyumlu olmasına dikkat etmesi olabilir.

Daha derinlemesine bir analiz için doğrudan bağışları etkileyen faktörler irdelenmiştir. Bireylerin %49'u bireylere yaptıkları doğrudan bağışlar söz konusu olduğunda dini

TABLO 3 SİVİL TOPLUM KURULUŞLARINA KATILIM: ÜYELİK, BAĞIŞLAR, GÖNÜLLÜLÜK

%	Herhangi bir faaliyeti olan kişi sayısı	Üye olarak faaliyet gösterenler	Gönüllü çalışarak faaliyet gösterenler	Toplantısına katılarak faaliyet gösterenler	Bağışta bulunarak faaliyet gösterenler	Ortalama Bağış Miktarı (\$)
Spor kulübü	4,3	9,7	8,9	9,6	3,3	18
Gençlik kuruluşu	0,8	1,6	1,8	0,0	0,3	-
Çevreci kuruluş	0,6	0,0	0,9	0,0	0,5	20
İnsan haklarıyla ilgili kuruluşlar	0,4	1,6	0,9	1,2	0,3	-
Hayır işleri yapan kuruluşlar	5,9	4,0	8,0	7,2	6,7	116
Dini kuruluşlar	26,6	7,3	26,8	19,3	31,6	60
İşçi sendikası	2,2	7,3	2,7	2,4	1,5	10
Köy/kent güzelleştirme, dayanışma kuruluşları	2,7	5,6	3,6	3,6	2,8	60
Meslek odaları kuruluşları	3,9	12,1	3,6	4,8	2,6	48
Sanat, kültür, folklor kuruluşları	0,8	1,6	1,8	1,2	0,5	26
Hemşeri kuruluşları	1,2	3,2	0,9	1,2	1,5	21
Cemaat Kuruluşları	1,4	0,0	5,4	6,0	1,8	13
Okul yaptıran dernekleri, okul aile birlikleri vs	8,4	7,3	5,4	12,0	8,7	50
Sağlık/hastane geliştirme kuruluşları	2,0	0,0	0,9	1,2	2,1	30
Siyasal partiler	7,6	25,0	13,4	14,5	1,5	69
Kadın dernekleri	0,8	2,4	1,8	3,6	0,3	25
Kalkınma kooperatifleri	1,0	1,6	1,8	1,2	0,5	58
Türk Hava Kurumu	14,7	0,0	0,0	0,0	18,5	11
Kızılay	5,7	1,6	0,0	0,0	6,9	13
TEMA	1,4	0,8	3,6	2,4	1,3	9
Çocuk Esirgeme Kurumu	1,6	0,0	0,0	2,4	1,8	373
Diğer	5,7	7,3	8,0	6,0	4,9	79
TOPLAM %	100	100	100	100	100	
TOPLAM	489	124	112	83	389	
Toplam yüzde	32	8	7	5	25	

güdülerle hareket ettiğini bildirmektedir (dini güdüler örgütlü bağışlarda %51 oranında etkili görülmüştür). Ayrıca yardımseverlik, orduya güven, yaşanan coğrafi bölge (özellikle Ege ve Karadeniz Bölgeleri söz konusu olduğunda) ve Türkiye ekonomisinin geleceğine ilişkin olumlu işaretler bireylere yapılan doğrudan bağışları olumlu etkilemektedir. Toplumdan yabancılaşma ise bireylere yapılan doğrudan bağışları olumsuz etkilemektedir.

Dini Bağışlar

Zekat ve fitre, toplam bağışların %22'sine ve 400 milyon ABD dolarına tekabül etmektedir. Tüm bildirilen zekat ve fitre bağışlarının hane halkı başına yapıldığı varsayımından hareketle, ortalama verilen fitre miktarı 14,8 ABD doları, zekat miktarı ise 17,2 ABD doları olarak gözlemlenmiştir. Türkiye'deki toplam hane halkı sayısı için bu oranlar toplam fitre miktarını 185,2 milyon ABD doları ve fitre miktarını 214,4 milyon

ABD doları olarak göstermektedir. Yapılan bağışları olduğundan fazla, gelir seviyesini ise olduğundan düşük bildirme eğilimi göz önüne alındığında bu rakamların gerçek miktarlardan daha abartılı olduğu görülmektedir. Ancak bu durumda bile zekat ve fitre oran ve miktarlarının oldukça düşük olduğu görülmektedir.

Din güdümlü bağışların, Türkiye gibi büyük oranda (%99) Müslüman bir ülkede, tahmin edildiği kadar yüksek olmadığı görülmektedir. Bireylerin algıları söz konusu olduğunda, katılımcıların %80'den fazlasının din güdümlü bağışları filantropi (hayırseverlik) ile eşleştirdiği ve %40'ünün bağışların ardındaki temel sebebin dini olduğunu düşündüğü görülmektedir. Ayrıca, katılımcıların %20'si kişilerin doğrudan bir kuruma ya da bireylere bağış yapmaktansa dini formları (zekat ve fitre) tercih edeceğini düşünmektedir.

Din güdümlü bağışların fiili oranlarına bakıldığında, bireylerin %40'ünün zekat (geri kalan %25 mali durumlarının yetersiz olduğunu, %34'ü ise zekat vermediklerini bildirmiştir), %80'inin ise fitre verdiği görülmüştür.⁸ İhtiyaç sahibi akraba ve tanıdıklar zekat yardımlarının %28,8'ini, fitre yardımlarının ise %40,9'unu almaktadır.

Katılımcıların büyük bölümünün fitre ve zekâtlarını kime verdiklerine ilişkin soruyu yanıtsız bırakmaları ilginçtir.⁹ Katılımcılar ayrıca yapacakları yardımın miktarını hesaplarken din görevlilerine danıştıklarını bildirmektedir (%39). Ancak büyük çoğunluk bu konuda uzmanlara danışmadığını söylemekte, bu durum yapılan yardım miktarlarının yaklaşık olarak hesaplandığını göstermektedir. Zekât veya fitrelerini Müslüman olmayanlara verip vermeyecekleri sorulduğunda, zekat verdiğini bildirenlerin %33'ü vereceğini, kalanı ise vermeyeceğini bildirmiştir.

Dini tutumlar söz konusu olduğunda, (kurban kesmek ve Hac ziyaretleri) görüşülen kişilerin yaklaşık %56'sı geçen yıl kurban kestğini, buna karşılık yaklaşık %19'u parasal açıdan bunu gerçekleştirmediğini bildirmektedir. Görüşülen kişilerin yalnızca %4,5'i Hac'a gittiğini bildirmektedir. Dini bağışları etkileyen faktörler arasında dini tutum ve hane halkı gelirinin olumlu etkileri olduğu görülmüştür.

Sokak Dilencilerine Yapılan Bağışlar

Yapılan toplam bağışlar içinde en düşük oran (%2) ve miktar (47 milyon ABD doları) sokak dilencilerine yapılan bağışlar olmuştur. Katılımcıların yüzde 47'si sokak dilencilerine para verdiklerini bildirmekte, yapılan ortalama miktar, hane halkı gelirinin %0,06'sını oluşturmaktadır.

Zorunlu Bağışlar

Genelde devlet tarafından işletilen kurumlarda belirli bir hizmet karşılığında alınan zorunlu bağışlar toplam bağışların %5'ini oluşturmakta ve 100 milyon ABD dolarına denk gelmektedir. Katılımcıların %6,8'i bu tür zorunlu bağışlarda bulduklarını bildirmekte, zorunlu bağış alan kurumlar arasında sırasıyla okullar en büyük grubu oluşturmakta ve bunu polis ve sağlık kurumları izlemektedir. Ayrıca, zorunlu bağışta bulunan kurumlar listesinde çeşitli kamu vakıfları ve kurumları da yer almaktadır.

Vakıf Araştırması

Bu araştırma vakıfların özel sermayenin kamu yararı için yönlendirilmesi için bir araç olmalarından hareketle vakıfların özellikleri ve iç işlevlerinin yanı sıra vakıf hizmetlerinden yararlananlar ile vakıfların, kurumlar ve devletle olan ilişkilerinin bir profilini elde etmeyi amaçlamaktadır. Araştırma kapsamında 452 vakfı yöneticisine anket uygulanmış, 33'üyle yüz yüze görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Anket soruları katılımcının algısına odaklandığı için özellikle mali konulardaki rakamların yaklaşık

8 Daha önce Çarkoğlu ve Toprak tarafından gerçekleştirilen bir çalışmada (1999) hemen hemen aynı anlatımla yöneltilen benzer bir soruda son yılın fitre verme oranı % 88,2, zekât verme oranıysa % 60,2 olarak bulunmuştu. Kabaca bir karşılaştırılma yapıldığında, 1999'dan günümüze tüm yıllara ait oranların bilinmemesine rağmen oranların zaman içinde değişim gösterdiği söylenebilir.

9 Zekât ve fitre ödeyen kişilerin yalnızca yaklaşık %39'u hem zekât hem de fitre ödediklerini bildirmektedirler. Bununla birlikte, zekât ödemediğini bildirenlerin önemli bir bölümü (%69) fitre ödediğini bildirmektedir. %19'luk bir grup ise geçen yıl ne zekât ne de fitre ödemediğini bildirmektedir.

tahminler olduğu unutulmamalıdır. Aşağıda araştırmanın temel bulgularına değinilmektedir.

Kuruluş

Bu örneklemdaki vakıflar ortalama 15 yaşında olup (en az 2 en çok 56 yıllık olmak üzere) 35 kurucu üye ile kurulmaktadır. Kurucu üye sayısındaki artış, geleneksel aile/kişi vakıfları pratiğinde bir değişime 1967 vakıflar yasasının getirilerine, vakıfların kurulmasında Türkiye'deki değişime işaret etmektedir.

Örneklemdaki vakıfların sadece %8'inin tek bir kurucusu vardır ve bazılarının kurucu üye sayıları 1500'ü bulmaktadır. Kurucu üye sayılarındaki bu artışa sebep olarak vakıf yöneticilerinin %16'sı kuruluşta özgülenmesi gereken yüksek anavamlık miktarını, %19'u ise uzun dönemli fon yatırımını göstermektedir. Bu duruma mali sebep gösteren vakıf yöneticilerinin oranı ise %35 olmuştur. *Ancak, cevaplayanların çoğunluğu asıl amacın, daha büyük insan kaynağı ve entelektüel kapasite yaratmak olduğunu belirtmişlerdir.*

Vakıfların örgütsel özellikleri.

Liderlik

Vakıflarda yüksek seviyeli yönetici pozisyonlarını erkeklerin(%83) ve 44 55 yaş grubunun (%86) oluşturduğu görülmektedir. Ayrıca vakıf yöneticilerinin %72'si üniversite ve yüksek öğrenim görmüş kişilerdir.

Personel

Örneklem kapsamındaki vakıfların ortalama 24 çalışanı olup, 2 maaşlı ve 19 gönüllü olarak ikiye ayrılmaktadır. Bu sonuçlar Fatoş Gökşen'in vakıflarda profesyonel çalışan eksikliğine, yönetim kurullarında elit ve homojen bir dağılıma işaret eden gözlemleriyle örtüşmektedir.

Vakıfların faaliyet alanları ve programları

Görüşülen vakıfların faaliyetleri çoğunlukla burs, ücretsiz tıbbi bakım ve teşhis benzeri maddi ya da ayni yardım gibi kişisel yarar üzerine yoğunlaşan faaliyetler ve seminer, eğitim ve yayınlarla kişilere ulaşmayı amaçlayan faaliyetler üzerinde yoğunlaşmaktadır. Sayılan 726 vakıf faaliyetinin sadece 22'si geniş bir kitleye ulaşmayı amaçlamaktadır. Bu durum, toplumun geneline/büyük bir kesimine ve toplumsal sorunları kökünden çözmeye yönelik faaliyetlerin ön planda olmadığına işaret etmekte ve devletin sağladığı sosyal hizmetlerdeki açık göz önüne alınınca şaşırtıcı olmamaktadır.

Vakıf faaliyetleri arasında en sık rastlanan faaliyet alanları eğitim (%31), sosyal ve ekonomik kalkınma (%11), sana, kültür ve tarihi eserlerin korunması (%10), sağlık hizmetleri (%10), çocuklar ve gençlik (%7) olmuştur. Çevre koruma, insan hakları, teknolojik altyapının geliştirilmesi ve engellilere yardım faaliyetlerinin en az rastlanan vakıf faaliyetleri olması ilgi çekicidir.

Vakıfların vakıf faaliyetlerinden yararlananlarla (hedef kitleleri ile) ilişkileri

Bu bölüm, vakıfların *hedef kitlelerine nasıl ulaştıkları, yardım almaya uygunluğu nasıl belirledikleri* (eğer böyle bir kriter varsa), ve son olarak *nasıl geri dönüşüm elde ettikleri* (eğer varsa) hakkında aydınlatıcı bazı veriler sunmaktadır. Araştırma sonuçları, vakıfların çoğunun (%41) 2 ile 500 kişiye ulaştığını göstermektedir. Örneklemden incelenen vakıfların yarısının sadece belirli bir hedef kitleye hizmet sunmayı

amaçlaması, erişilen kişi sayısını azaltan bir etken olabilir. Ayrıca, örneklemdeki vakıfların çoğu büyük ölçekli faaliyetlerde bulunmamaktadır ve bulunmak için kurumsal mekanizmalara sahip değildir. Vakıfların kurumsal ve mali kapasiteleri sınırlı kaldığı sürece, toplumsal sorunlara uzun vadeli ve etkin çözümler getirmektense küçük ölçekli ve bireysel (burslar, mali yardım paketleri gibi) yardım veren kurumlar olarak kalacaklardır.

Yararlanıcılara (hedef kitlelere) Ulaşmak

Anket, cevaplayanlar tarafından değerlendirmek üzere ihtiyaç sahiplerinin vakıflara nasıl ulaştığına (veya vakıfların onlara nasıl ulaştığına) dair yedi farklı önerme kullanmıştır. *En çok verilen cevap "vakfı bilen kişilerin doğrudan baş vurması"* (% 79) ve *"ihtiyaç sahiplerinin vakfın kendi ağı sayesinde bulunması"* (% 67) olmuştur. İlan duyuru ve reklamlara başvurular (%35) ya da internet temelli başvurular (%28) yaygın değildir. Muhtar (%20), belediyeler (% 19) ve camilerin (%10) aracı olarak kullanılması daha az kullanılmaktadır.

Yararlanıcıların (hedef kitlelerin) Belirlenmesi

Vakıf ve yararlanıcılar arasındaki bağlantıların şekli sorulduğunda, cevaplayanların neredeyse yarısı (%48) yararlanıcıların bazı koşulları sağlaması gerektiğini belirtmektedir (belli bir gelir seviyesinin altında olmak, belli bir bölgeden olmak, vb.). Bu soruya yanıt veren 186 vakfın %60'ı *bazı şartları yerine getirip getirmediğine bakmaksızın vakfının faaliyetlerinden yararlanan kişi sayısının 1000'den az olduğunu* bildirmektedir. %44'ü ise bu sayının 2 ila 500 arasında olduğunu bildirmiştir.

Yararlanıcılardan Gelen Tepkilerin Değerlendirilmesi

Vakıfların yararlanıcılarla iletişim kurup kurmadıkları ve bunu nasıl yaptıklarını anlama çabasıyla, cevaplayanlara değerlendirme ve/veya tepkilerin alınması üzerine kullandıkları yöntemler sorulmuştur. *Sonuçlara göre, vakıfların % 80'i, yararlanıcılarından verdikleri hizmetleri değerlendirmelerini istemektedir. Burad aen sık kullanılan yöntem yararlanıcıların talep edilmeden verdikleri değerlendirmeler (%90) iken, bunu düzenli ve sözel biçimde tepkiler (%72) ve yazılı biçimde düzensiz istenen tepkiler izlemektedir. Sadece % 30'u değerlendirme formlarının düzenli ve yazılı biçimde istendiğini belirtmiştir.*

Vakıfların mali durumları

Vakıfların %49'u mali kaynaklarının amaçlarını gerçekleştirmede yetersiz kaldıklarını dile getirmektedir. Cevaplayan vakıfların, % 29'u 12,000\$ ya da altında bir yıllık gelir belirtirken, %28'i 12,000 \$-48,000\$ arasında; %27'si ise 48,000\$ ile 250,000\$ arasında bir yıllık gelir sahibidir. Daha küçük bir oranı oluşturan %16'lık grup ise 250,000\$ üzerinde bir yıllık gelir rapor etmiştir.

Vakıf yöneticilerine göre, *en sık gelir getiren üç faaliyet; bağışlar (% 80), vadesiz mevduat(% 47) ve kira gelirlerinden (%36) oluşmaktadır. Katılımcıların %6'sı hisse senetlerinden toplam yıllık gelirin %19'u kadar bir gelir elde ettiğini bildirmektedir. Ancak, her bir faaliyetin tahmini katkısı sorulduğunda, daha farklı bir tablo ortaya çıkmaktadır. Yıllık gelirin çoğunu bağışlar (% 57) karşılarken, bunu ticari gelirler (% 42) ve kira gelirleri (% 41) takip etmektedir.*

Vakıflara yapılan bağışlar

Beklendiği gibi bağışlar, vakıf finansmanında önemli bir role sahiptirler. Vakıf yöneticilerinin % 80'ine göre, *bağışlar vakıflarında bir gelir kaynağıdır ve toplam yıllık*

gelirin ortalama % 57'sini karşılamaktadır. Yöneticilerin %45'i aldıkları bağışların 12000 ABD dolarından az, %33'ü ise 12000 ile 48000 ABD doları arasında olduğunu bildirmektedir.

Bağış ve bağışçı türleri

Bireysel bağışlar vakıfların en önemli destek kaynağı olarak görünmekte (% 75), arkasından da şirketler (% 17) gelmektedir. Verilen hizmetlerden (verilen hizmetler kimi vakıflar tarafından ticari faaliyet olarak görülmeyip, hizmet karşılığı bağış olarak bildirilmiş olabilir), devletten ve yabancı kuruluşlardan ancak çok küçük miktarlar sağlanmaktadır. Anketi cevaplayanlardan ayrıca farklı tür bireysel bağışlar hakkındaki algılarını paylaşımları da istenmiştir . Bu kategoride, vakıf idarecileri dini olmayan nakdi bağışların (% 38) esas bağış kaynağı olduğunu, bunu da dini olmayan aynı bağışların (%16) takip ettiğini belirtmişlerdir. Buna göre, zekat ve sadaka gibi dini temelli bağışlar, vakıflara yapılan bağışların sadece %10'unu oluşturmaktadır. Ayrıca, vakıflara yapılan bağışların sadece %16'sının şartlı, geriye kalanlarının ise vakfın herhangi bir ihtiyacı için kullanılmak üzere yapılmış şartsız bağışlar olduğu görülmektedir.

Bağış Toplama Yöntemleri

Vakıf yöneticilerine sistematik ve düzenli olarak bağış toplayıp toplamadıkları sorulmuştur. Çoğunluk (% 67) düzenli bağış toplamak için kurulu bir sistemleri olmadığını söylemiştir.

Bağışçılara Hesap Verebilirlik

Kurumsal hesap verebilirlik, sorumluluk ve şeffaflık açısından vakıflara bakıldığında, bazı ilginç noktalar gözlenmektedir. Vakıf yöneticilerinin % 94'ü bağışlarının nasıl kullanıldığı konusunda bağış yapanları bilgilendirdiklerini belirtmiştir. Bu durum (bu bilgilendirmenin ne kadar düzenli bir şekilde yapıldığı ve şeffaf olup olmadığı bu çalışmadan anlaşılmasa bile) vakıfların bağışçılarının kim olduğunu bildikleri ve onlara rapor vermek amacıyla ulaşabildikleri anlamına gelmektedir. Bağış toplarken önemli gördükleri konular sorulduğunda vakıf yöneticileri, yararlanıcılara en uygun (ihtiyaçlarına cevap veren) çalışma ve hizmetleri desteklemenin en önemli şey (%22) olduğunu düşünüyor gözükmektedir. “Bağışçılara sağladıkları katkılarının istedikleri şekilde kullanıldığını göstermek” (%19) ve “bağışçıların vakıfların nasıl çalıştığını ve ne yaptığını görebilmesini sağlamak” (% 15) da vakıf yöneticilerinin bağış toplarken önemsedikleri konular olarak dikkat çekmektedir. Vakıf yöneticilerinden farklı olarak bireylerin en önemli etken olarak faaliyetin bağışçının ilgi alanında olmasını görmesi de ilgi çekicidir.

Vakıf gelir ve giderleri

Belirtilen gelirlerin, toplam giderlerin üstünde olduğu gözlemlenmektedir. Bu kazancıdan fazla harcama durumu Davut Aydın'ın kamu yararı statüsü sahibi vakıflar üzerinde gerçekleştirdiği çalışmada da ortaya çıkmakta, bu araştırmada kamu yararı statüsü olan vakıfların %25'inin giderleri gelirlerini aşmaktadır. Bu durumda, genel olarak, bu rakamların sınırlı bir ekonomik faaliyet seviyesini yansıttığı unutulmamalıdır. Bu çalışmanın özel vakıf yararlanıcılarının sadece % 13.8'ini kapsadığı ve devlet ve devlet memurlarının yönetiminde olan vakıfları kapsamadığı düşünülürse, yararlanıcıların hepsi için yaklaşık 800,000,000-900,000,000\$ gibi bir rakama ulaşıyoruz. 1.9 milyar Amerikan Doları değerindeki tahmini bağış rakamıyla karşılaştırıldığında (bireysel bağış anketi bölümüne bakınız) bu rakam küçük kalmaktadır.

Araştırmaya katılan 306 vakıf, 2002 yılındaki tahmini toplam gider miktarlarını bildirmişlerdir. Bunların 25'i hiç bir giderleri olmadığını belirtirken, *cevaplayanların çoğu (%34) 12,000\$'dan az bir miktar bildirmişlerdir*. Yine, ankete katılan az sayıdaki yüksek gelir ve gidere sahip vakıf sebebiyle, ortalama bir gider miktarı vermek yanıltıcı olacaktır.

Bu sonuçlara göre, bildirilen toplam gelirleri 112,000,000\$'a ulaşmaktadır. *Bildirilen toplam gider miktarı, toplam gelirlerin yaklaşık olarak yüzde on üzerindedir*. Bu durum, gelir hanesinin eksik hesaplanmasından ya da giderlerin fazla tutulması yüzünden meydana gelmiş olabilir. Diğer yandan, vergi muafiyetine sahip vakıfların mali incelemesi de bu vakıfların % 20'sinin, 2000 ve 2002 yılları arasında gelirlerinden fazla harcamaya sahip olduğunu göstererek bu gözlemleri desteklemektedir (vergi muafiyetine sahip vakıfların mali analizi üzerine olan bölüme bakınız).

Vakıfların gider çeşitleri

Vakıfların sadece % 32'si kira öderken, aidat ve bakım masrafları raporda yer alan vakıfların en az % 58'i tarafından ödenmektedir. Toplam giderler içerisinde, vakıflar en büyük payın maaşlara (% 15.9) gittiğini, bunu aidat ve bakım (% 12.5) ve kira (% 10.5) giderlerinin izlediğini bildirmişlerdir. Buna göre, yıllık giderlerin yaklaşık % 39'u bu kalemlere giderken, toplam harcamaların % 60'ı faaliyet ve projeler için kalmaktadır.

Devletle ilişkiler

Bu araştırma 2004 senesinde, vakıflar kanununun oldukça kısıtlayıcı hükümler içerdiği bir dönemde yürütülmüştür. Hukuki düzenlemeler, çalışmanın % 65'i için vakıf idaresinin–kurulustan, malvarlığı idaresine, fon yaratımından uluslararası ilişkilere ve vergilendirmeye dek hemen her alanı için bir engel olarak belirtilmiştir.

Bu araştırmanın en aydınlatıcı bulgusu, *hukuki düzenlemeler ve devletle ilgili olarak vakıflar tarafından bildirilen bunaltıcı zorluklardır*. Bu bakımdan, *vakıfların devletten daha "destekleyici" bir rol oynamasını istediği* (belki de vakıfların çalışmalarının çoğunun vatandaşlara ulaşmayan devlet hizmetlerindeki boşlukları doldurması yüzünden) gözlenmiştir. Bu sonuçlar, şu anda reform aşamasındaki yasal mevzuatta gözlemlenen sorunları birebir yansıtmaktadır. Kasım 2006'dan itibaren bu kısıtlamaları büyük ölçüde ortadan kaldırması beklenen yeni bir vakıflar kanunu meclisten geçmiş, Cumhurbaşkanı'nın onayını beklemektedir. Buradan vakıfların güçlü finansal kurumlar olarak gelişmelerini önleyen ve engelleyici bir düzenleme döneminden çıkmakta oldukları görülmektedir. Yeni Vakıflar Kanunu'nun hantal işlemleri ve aşırı denetlemeyi rahatlatacağı ve vakıfların belirttikleri amaçları gerçekleştirmeleri ve var olabilmeleri için daha 'destekleyici' bir ortam sağlayacağı umulmaktadır. Ayrıca, devletin vakıflarla ilgili oynaması gereken rol sorulduğunda, *cevaplayanların çoğu (% 33) devletin destekleyici bir rol oynaması ve vakıf çalışmalarını desteklemek için teşvikler yaratması gerektiğini bildirmiştir*. Daha küçük bir kısım, vakıfların çalışmalarını (%19) ve finansmanını (% 8) düzenlemekte devletin birincil bir rol oynamasını beklemektedir. Bunlara ek olarak, görüşülen yöneticiler ayrıca vakıfların faaliyetlerini daha etkin yürütebilmeleri için devletin, bilgi (% 13) ve eğitim (%12) sağlamasını beklemektedir. Yalnızca küçük bir kısım (%3) devletin mali yardım ve vergi teşviki (%1) sağlaması gerektiğini belirtmiştir. Yöneticilerin %2'si devletin hantal bürokratik işlemleri azaltması gerektiğini ve % 1'i devletin vakıflara dair düzenleyici olarak dahi hiç bir rolü olmaması gerektiğini belirtmiştir.

Görüşülen vakıf yöneticilerine çalışmaları sırasında devletle yaptıkları işbirliği konusu sorulmuştur. *Çoğunluk (%55.8) en azından bir devlet kurumu/kuruluşu ile işbirliği*

TABLO 4. DEVLETLE İŞBİRLİĞİ (%)

	Belediye	Valilik	Kaymakamlık	Müftülük	İl Millî Eğitim Müdürlüğü
Şu anda işbirliği içinde bulunan vakıflar	32,5	29,2	18,8	9,1	32,5
İşbirliği alanları	–	–	–	–	–
Burs sağlanması, eğitim vb.	6	11,7	8,2	3,3	53,5
Bilgi değişimi	6	10,4	8,2	3,3	4,7
Altyapı hizmetleri	6	1,3	–	–	–
Emlak, emlak kaydı, vb.	12	2,6	–	3,3	1,2
Çevre ve trafik düzenlemeleri	8	2,6	2	3,3	1,2
Yiyecek temini	2	1,3	–	–	–
Resmî yazışmalar, izinler vb.	8	15,6	22,4	3,3	9,3
Sosyo-kültürel aktiviteler	17	15,6	20,4	13,3	14
Yardım sağlanmasına dönük çeşitli konular	11	13	8,2	10	3,5
İdare, proje ve organizasyon konuları	14	15,6	14,3	13,3	3,5
Camii ihtiyaçları	–	–	–	33,3	–
Diğer	10	10,4	16,3	13,3	9,3
Toplam	100	100	100	100	100

çinde olduğunu bildirmiştir. Aşağıdaki tablonun (Tablo 4) ilk satırı, her üç vakıftan birinin (%32.5) belediyeler ve ilçe eğitim müdürlükleri ile işbirliği yaptığını, daha azının ise valiliklerle (% 29) çalıştığına işaret etmektedir. Kaymakamlıklarla işbirliği, vakıflarımızın % 19'u için geçerli olup, vakıfların sadece % 9'u müftülükle işbirliği yaptıklarını bildirmiştir. Bu durumda, en yüksek vakıf-devlet işbirliği belediyeler ve ilçe eğitim müdürlüğü ile gerçekleşmekte, bunu valilikler takip etmektedir.

Diğer vakıf ve STK'larla ilişkiler

Çalışmalar sırasında diğer vakıf ve STK'larla yaptıkları işbirliği sorulduğunda vakıf yöneticilerinin yaklaşık yarısı ilişkileri olduğunu belirtmiştir. İşbirliği ya da ilişkinin büyük çoğunluğu ortak faaliyet yürütmek (%48) iken, bunu ortak proje geliştirme (%32) takip etmektedir. Ancak, çok daha sınırlı bir grup fon geliştirme ya da birbirinin faaliyet ve projelerine maddi kaynak sağlamak türü mali bir ilişki rapor etmişlerdir (sırasıyla %2 ve %30 oranlarında).

Ayrıca Vakıfların büyük çoğunluğunun federasyon tipi bir yapı oluşturulmasına sıcak baktığı, %64'ünün bu yapının benzer amaçlar güden vakıfların faaliyetlerinin eşgüdümlü hale getirilmesi (koordine edilmesi ve benzer amaç güden vakıfların yönetim sorunlarının çözümü için güç birliği yapılması) için çalışması gerektiğini düşündüğü görülmektedir.

Sonuçlar

Elinizdeki araştırma vakıf sektörünün büyümesine, vakıflara ve STK'ların bağış ve bağışçı yelpazelerinin genişletilmesine yönelik önemli sonuçlar ortaya koymaktadır.

Hayırseverlik ve bağışçılık

Bireylerin, bireyden bireye doğrudan bağışları tercih edip, kurumlara bağışta bulunmayı seçmedikleri açıkça görülmektedir. Ancak, göstergeler bu durumun sebebinin güvensizlikten ziyade bireylerin bağışlarını düzensiz ve küçük miktarlarda

yaptıkları için kurumları tercih etmediklerini göstermektedir. Ali Çarkoğlu'nun bireysel bağışlarda eğilimleri incelediği araştırması bağışlarda en belirleyici etkenin hane halkı geliri olduğunu ortaya koymaktadır. Bireyler, vakıfların ve STK'ların toplumsal sorunların çözümünde önemli rol oynayabileceğini göstermektedir. Bu durum vakıfların ve sivil toplum kuruluşlarının bağışçılara erişim konusunda daha aktif olmaları gerektiğini göstermektedir. Ayrıca, bireyleri bağış yapmaya yönelten etkenlerin bir incelemesinin yapılması bağışçılar nezdinde nasıl farkındalık yaratılabileceği konusunda aydınlatıcı olabilir. Katılımcıların %73'ü bağışçılı teşvik eden vergi teşvikleri oluşturulmasının önemli olduğu bildirmektedir. Bu sebeple devlet yetkililerinin mevcut vergi sitemini ve teşviklerini yeniden gözden geçirmesi ve artırması gerekmektedir.

Devletle ilişkiler ve yasal mevzuat

Beklendiği üzere mevut yasal mevzuat vakıfla rve faaliyetleri üzerinde oldukça kısıtlayıcı niteliktedir. Yukarıda belirtildiği gibi, elinizdeki raporun yayına hazırlandığı günlerde yeni ve çok daha olumlu bir vakıf yasası meclisten geçmiş, Cumhurbaşkanı'nın onayını beklemektedir. Buna rağmen, vergi kanunları ve kamu yararı statüsünün yeniden gözden geçirilip reforma gidilmesi gerekmektedir. Ayrıca, devlet kurumlarıyla kurulacak işbirlikleri ve bunları kapsayacak teşvik edici çerçeveler tüm paydaşlar için yararlı olacaktır (örn. STK-Kamu İşbirliği Projesi (SKİP)) .

Vakıfların mali kapasitesi

Davut Aydın'ın çalışmasının da gösterdiği gibi vakıfların ticari faaliyetleri çok kısıtlı kalmakta ve ülkenin enflasyonist doğası mali yapılarının sürekli erimesine yol açmaktadır. Bunu söylerken, sadece çok sınırlı sayıda vakfın ticari girişimler geliştirdiği ve dolayısıyla vakıfların genelde gelir kaynaklarını çeşitlendirmedikleri (ve sadece bağışlara dayandıkları) belirtilmelidir. Böylece, bu vakıfların idare ve çalışanlarının mali açıdan sağlam kurumsal bir yapı geliştirebilmeleri de bir soru işaretidir. Yeni Vakıflar Kanunu ile beraber bazı teşvikler beklense de, vakıf sektörünün güçlendirilmesi için daha cesur adımlar gereklidir. Kaynak yönetimi ve mevzuat konusunda eğitimler vakıfların mali sürdürülebilirliği açısından hayati önem taşımaktadır.

Kurumsal İdare

Fatoş Gökşen'in niteliksel değerlendirmesi vakıfların gönüllü çalışanlara fazla bağımlı olduğuna ve profesyonel çalışan sıkıntısı çektiğine işaret etmektedir. Ali Çarkoğlu'nun vakıf yöneticileriyle gerçekleştirdiği anket de profesyonel ekiplerin eksikliğini göstermektedir. Yönetim, kaynak yönetimi, stratejik program oluşturma, fon ve kaynak sağlama konuları özellikle zayıflık olarak ön plana çıkmaktadır. Vakıf yöneticileri ve çalışanları hem genel bir STK yönetimi eğitimi, hem de vakıflara özel bir mali ve yatırım yönetimi eğitimine ihtiyaç duymaktadır.

Vakıfların bağışçıları ve faaliyetleirnden yaralananlarla (hedef kitleleriyle) ilişkileri

Vatandaşlar ve vakıflar arasında önemli bir kopukluk olduğu görülmektedir. Vakıflar bu ilişkinin önemini farkındaymış gibi gözükselerde, bu farkındalıkları program alanlarına ve/veya fon sağlama stratejilerine yansımamaktadır. Halktan bağışlar yoluyla kaynak sağlamayı amaçlayan vakıfların mevcut stratejilerini yeniden gözden geçirmesi ve zayıf yönlerini belirlemesi gerekmektedir.

Faaliyetler ve Programlar, Değerlendirme ve Hesapverebilirlik

Araştırma sonuçları vakıf faaliyetlerinin belirlenmesi, etkisinin ölçümlenmesi ve kamu oyu ile paylaşılması alanlarında da vakıflarda bir stratejik planlama ve düşünme eksikliğine işaret etmektedir. Bu durum özellikle şeffaflık ve hesapverebilirlik ilkelerinin bireylerin bağışlarını yönlendiren önemli bir etken olduğu düşünülürse endişe vericidir. Bu durumda vakıfların yönetim kurulları, yönetim, hesapverebilirlik konularına odaklanık eğitim almaları yararlı olacaktır.

B

*Türkiye’de Sivil Toplum:
Bir Değişim Süreci
Uluslararası Sivil Toplum Endeksi
Projesi Türkiye Ülke Raporu*

EMEĞİ GEÇENLER:

Sivil Toplum Endeksi Projesi (STEP)

Proje Ekibi:

Prof. Dr. Ahmet İçduygu, Koç Üniversitesi, Saha Araştırması Koordinatörü
Filiz Bikmen, TÜSEV, Proje Direktörü
Prof. Dr. Fuat Keyman, Koç Üniversitesi, Araştırma Direktörü
Gülhan Özdemir, TÜSEV, Proje Koordinatörü
Mahi Khallaf, CIVICUS, Proje Koordinatörü
Sevda Kılıçalp, TÜSEV, Proje Koordinatörü
Zeynep Meydanoğlu, TÜSEV, Proje Asistanı
Z. Müge Dane, TÜSEV, Saha Araştırması Asistanı

STEP Yan Rapor Yazarları:

Prof. Dr. Ahmet İçduygu ve Z. Müge Dane, Koç Üniversitesi (Bölgesel düzeyde sivil toplum değerlendirmesi)
Doç. Dr. Aslı Tunç, İstanbul Bilgi Üniversitesi (Ulusal düzeyde medya taraması ve raporu)
Başak Ekim, Boğaziçi Üniversitesi, Sosyal Politikalar Forumu (İşsizlik üzerine vaka analizi)
Gülhan Özdemir, TÜSEV (Ulusal bütçeleme süreci üzerine vaka analizi ve kurumsal sosyal sorumluluk çalışması)
Murat Aksoy, İnsan Hakları Uzmanı (İnsan hakları üzerine vaka analizi)

Ulusal ve Yerel Medya Tarama Çalışmalarında Yer Alanlar:

Alper Özçakır, İstanbul Bilgi Üniversitesi
Doç. Dr. Aslı Tunç, İstanbul Bilgi Üniversitesi
Erkan Saka, İstanbul Bilgi Üniversitesi
Ertuğrul Kürkçü, Bianet Bağımsız İletişim Ağı
Hacer Foggo, Bianet Bağımsız İletişim Ağı
İtir Akdoğan, İstanbul Bilgi Üniversitesi
Özge Aktaş, İstanbul Bilgi Üniversitesi
Pınar Sayan, TÜSEV, Proje Stajyeri

Danışma Kurulu:

Aziz Çelik, Kristal İş Sendikası
Bilgi Buluş, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı- Küresel Çevre Birimi
Derya Akalın, AÇEV (Anne Çocuk Eğitim Vakfı)
Fikret Toksöz, TESEV (Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı), Yerel Yönetim Uzmanı
Funda Erdem, Kars Belediyesi
Gülcan Korkmaz, Youth for Habitat ve Dünya Bankası Gençliğin Sesi Grubu
Hakan Gümüş, Türkiye Gençlik Konseyi, AEGEE Ankara
Neslihan Tombul, TEGV (Türkiye Eğitim Gönüllüleri Vakfı), Bank of New York
Murat Çelikkan, Radikal Gazetesi Yazarı, Helsinki Yurttaşlar Derneği
Nurhan Yentürk, İstanbul Bilgi Üniversitesi STK Eğitim ve Araştırma Merkezi
Ömer Çaha, Fatih Üniversitesi ve Sivil Toplum Düşünce ve Araştırma Dergisi
Pınar İlkaracan, Kadının İnsan Hakları – Yeni Çözümler Vakfı
Sunay Demircan, STGM (Sivil Toplum Geliştirme Merkezi)
Şeyhmus Diken, Diyarbakır Sanat Merkezi, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Danışmanı
Şentürk Uzun, İçişleri Bakanlığı, Dernekler Dairesi Başkanı

Proje Yaklaşımı ve Metodolojisi:

CIVICUS – World Alliance for Citizen Participation

Proje Sponsorları:

Chrest Foundation, ABD
Charities Aid Foundation, İngiltere
CIVICUS – World Alliance for Citizen Participation, Güney Afrika
TÜSEV, Türkiye

Sivil Toplum Ulusal Forumu Sponsorları:

Açık Toplum Enstitüsü, Türkiye
Heinrich Böll Stiftung Derneği, Türkiye
İstanbul Bilgi Üniversitesi, Türkiye

Türkiye’de Sivil Toplum: Bir Değişim Süreci

Uluslararası Sivil Toplum Endeksi Projesi

Türkiye Ülke Raporu

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Dünyada altmışın üzerinde ülkede sivil toplumun derinlemesine bir durum tespitini yapan Sivil Toplum Endeksi Projesi (STEP), CIVICUS tarafından tasarlanmış eylem odaklı bir araştırma projesidir. Proje’nin Türkiye ayağını TÜSEV üstlenmiş olup, araştırma faaliyetlerini 2004-2005 seneleri arasında yürütmüş, 2006 senesi boyunca bulguların rapora dökülmesi üzerinde çalışılmıştır. STEP’in temel amaçları sivil toplumun karşı karşıya bulunduğu zorluk ve fırsatları anlamak; araştırma bulgularını konudaki tartışma ve faaliyetlerde rehber olarak kullanmak; ve böylece sivil toplumun demokratikleşme ve kalkınma süreçlerine katkısını artırmaktır.

STEP Kavramsal Çerçevesi’nin merkezinde geniş ve kapsamlı bir sivil toplum tanımı yer almaktadır: *“insanların ortak yararlarını geliştirmek için bir araya geldikleri aile, devlet ve piyasa dışında kalan alan”*. Ancak bu tanım, daha önceki bölümlerde de bahsedildiği üzere, Türkiye’de sivil toplum kuruluşlarının çeşitliliği ve her tür STK’ya ilişkin yeterli derecede bilgi bulunmaması sebebiyle uygulamada istendiği kadar geniş tutulamamıştır. STEP araştırmasına dahil edilen STK’ların bir listesi ekte yer almaktadır.

Sivil Toplum Endeksi, sivil toplumun durumunu dört ana boyut çerçevesinde incelemektedir:

- Sivil toplumun **yapısı** (örn: üye sayıları, bağış yapma ve gönüllülük oranları, şemsiye kuruluşların varlığı ve sivil toplum altyapısı, insan kaynakları ve mali kaynaklar);
- Sivil toplumun varlığını ve işlevlerini sürdürdüğü **ortam** (örn: yasal, siyasi, kültürel ve ekonomik bağlamlar, sivil toplum- devlet ve sivil toplum-özel sektör ilişkileri);
- Sivil toplum arenasında benimsenen ve savunulan **değerler** (örn: demokrasi, hoşgörü, çevresel sürdürülebilirlik);
- Sivil toplum aktörlerinin gerçekleştirdiği faaliyetlerin **etkisi** (örn: kamu politikalarını etkileme, vatandaşların güçlendirilmesi, toplumsal ihtiyaçların karşılanması).

Her boyut, birçok alt boyuttan ve bu alt boyutlardan her biri de çok sayıda bireysel göstergelerden oluşur (toplam 74 gösterge). STEP uygulama süreci, tüm araştırma ve analizlerin, bu göstergelerin her biri göz önüne alınarak yapılmasına odaklanmıştır. Bu çerçeve, aynı zamanda ülke raporunun şekillendirilmesinde de önemli rol oynamaktadır.

Sivil Toplum Karosu, Sivil Toplum Endeksi’nin dört ana boyutunu görsel olarak ifade etmek için kullanılmaktadır (bkz. Şekil 5). STEP kapsamında elde edilen bulguları Danışma Kurulu’nun puanlaması sonucunda elde edilen puanların boyutlara yuvarlanmasıyla ortaya çıkan bir sayısal değerlendirmedir. Karo, ana boyutlarıyla ülkedeki sivil toplumun mevcut durumunun bir yansıması niteliğinde olup, tartışmalar için iyi bir başlangıç noktası teşkil etmektedir.

YÖNTEM VE ÇIKTILAR

STEP veri toplama faaliyetleri sivil toplumun kapsamlı ve geçerli bir incelemesinin yapılabilmesi için çeşitli bakış açılarına ve verilere açık olunması gerektiği düşüncesinden hareketle çok çeşitli veri toplama faaliyetlerini kapsamaktadır:

İkincil Kaynaklar. Türkiye ve dünyada 1999'dan beri yayınlanmış ve yayınlanmamış raporlar CIVICUS'un sağladığı metodoloji çerçevesinde incelenmiş ve elde edilen bulgular bir rapora dönüştürülmüştür (örn. Dünya Değerler Araştırması, Freedom House Endeksi, UNDP raporları, AB İlerleme Raporları v.b.).

Anket ve Bölgesel Danışma Toplantıları. Ülkenin 7 bölgesinde (toplam 26 il ve ilçe), farklı sektörlerden (kamu, sivil toplum, özel sektör, akademi, medya, bağışçı kuruluşlar) 120 sivil toplum paydaşının katılımıyla gerçekleştirilen odak grup toplantıları yapılmıştır. Toplantı katılımcıları, metodoloji gereği, toplantı öncesinde STEP Anket Çalışması'na dahil edilmiştir (toplam 132 anket tamamlanmıştır).

Medya Tarama Çalışması. Sivil toplumun Türk medyasına nasıl yansıdığını analiz etmek üzere ulusal ve bölgesel düzeyde yayın yapan medya kanalları 16 Nisan-16 Haziran 2005 arası her gün, 74 gösterge ve diğer kriterlere göre (içerik analizi dahil) uzman kişilerce taranmıştır. Taranan medya kanalları arasında, ulusal düzeyde yayın yapan Hürriyet, Zaman, Cumhuriyet, TRT1 ve KanalD; yerel düzeyde yayın yapan Karadeniz, Olay, Bursa Hakimiyet ve Yeni Asır gazeteleri yer almaktadır.

Politikaları Etkileme Analizi. Sivil toplumun politikaları etkileme boyutunu değerlendirmek üzere CIVICUS tarafından üç konu belirlenmiş ve Türkiye'deki uzmanlar tarafından her konu için vaka incelemeleri gerçekleştirilmiştir.

Diğer araştırma faaliyetleri. Aralık 2005'te yaklaşık 100 sivil toplum paydaşını bir araya getiren ve iki güne yayılan Sivil Toplum Ulusal Forum'u düzenlenmiş, forumda araştırma bulguları tartışılmış ve hareket planları oluşturulmuştur.

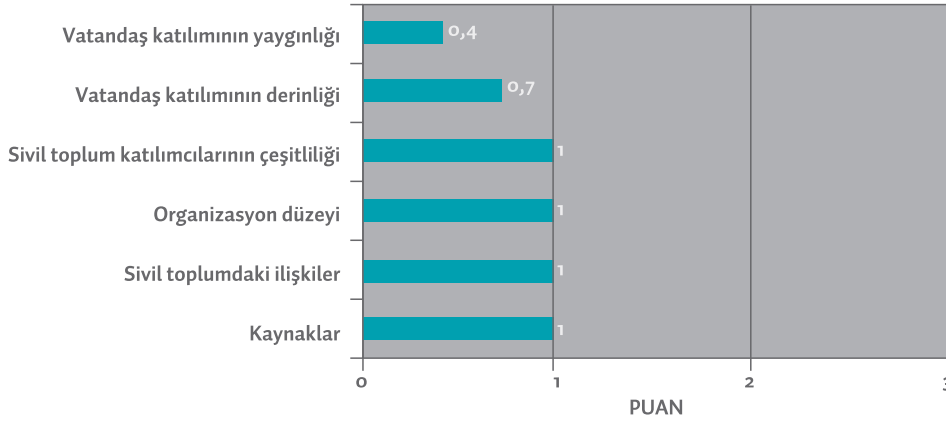
Yukarıda sözü edilen veri toplama çalışmalarının tamamlanmasının ardından bütün verilerin sentez ve özeti yapılmış, STEP çerçevesinde bulunan 74 gösterge baz alınarak bir taslak ülke raporu haline dönüştürülmüştür. Bu rapor, düzenlenen bir toplantıda jüri görevindeki Danışma Kurulu üyelerine sunulmuş ve Kurul'un her bir boyut için o (çok zayıf) ila 3 (çok güçlü) arasında bir puan vermesiyle puanlandırılmıştır. Veri toplama çalışmaları ve sentezin tamamlanmasının ardından aşağıdaki çıktılar elde edilmiştir:

- Ülkemizde sivil toplumun, yapı, ortam, değerler ve etki boyutlarını içeren, kapsamlı bir ülke raporu olan **Uluslararası Civicus Sivil Toplum Endeksi Projesi Türkiye Ülke Raporu**
- STEP kapsamında gerçekleştirilen araştırma ve danışma faaliyetlerinin sonuçlarının detaylı yan raporlar olarak sunulması:
 - **Türkiye'deki Sivil Toplum Kuruluşlarının İfade Özgürlüğü Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi**
 - **Türkiye'de Sivil Toplum ve Sosyal Politikaların Durumu**
 - **Türkiye'de Sivil Toplum ve Ulusal Bütçeleme Sürecine Genel Bakış**
 - **Özel Sektörün Kurumsal Sosyal Sorumluluğu: Türkiye'deki 10 Şirketin İncelenmesi**
 - **Sivil Toplumun Türk Medyasındaki Yansıması**
 - **Türkiye'de Sivil Toplumun Bölgesel Düzeyde İncelenmesi**
- 155 sivil toplum paydaşlarının bir araya gelip görüş alışverişinde bulunduğu **STEP Sivil Toplum Ulusal Forumu (Aralık 2005) Raporu**
- Sivil toplum paydaşlarının ortak katılımıyla sivil toplumu güçlendirmek için gereken öncelikli faaliyetlerin bir listesinin oluşturulması (bkz. Araştırma Sonuçları ve Çözüm Önerileri).

ARAŞTIRMA BULGULARI

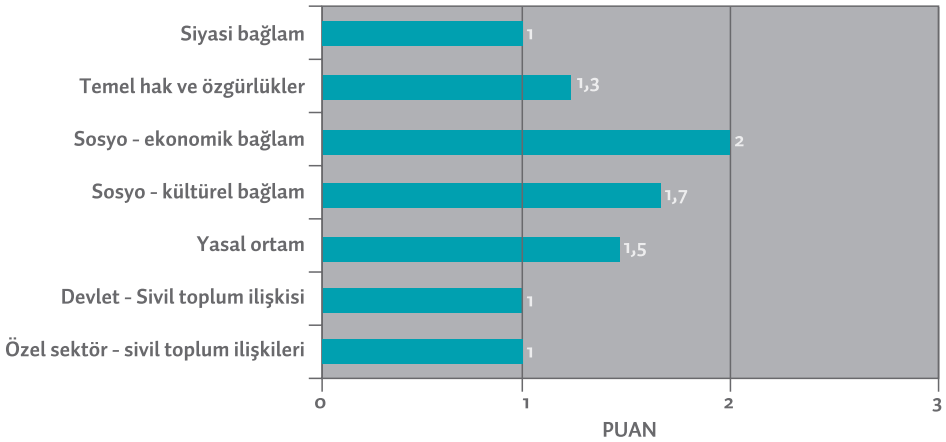
Proje'nin çıktıları ülkemizde sivil toplumun mevcut durumuna dair derinlemesine bir bakışı ve Türk sivil toplumunun tüm zayıflıklarına rağmen önemli bir değişim süreci içinde bulunduğunu ortaya koymaktadır. Bu sebeple Türkiye Sivil Toplum Karosu'nun (Bkz. Şekil 5) oldukça küçük şekli her boyutuyla zayıf bir sivil toplumdandır. Ancak Karo, araştırma bulgularını yüzeysel de olsa görsel bir şekilde betimleme amacındadır ve daha detaylı bilgi için ülke raporunun tümüne başvurulması gerekmektedir.

ŞEKİL 1 YAPI BOYUTU ALTBOYUTLARI

Türkiye Sivil Toplum Karosu daha yakından incelendiğinde sivil toplumun **yapı** boyutunun gelişmeye en ihtiyacı olan boyut olduğu görülmektedir; diğer boyutlara kıyasla oldukça düşük olan boyut puanı da bu durumu vurgulamaktadır. Yapı, özellikle *vatandaş katılımının yaygınlaştırılıp derinleştirilmesi, STK'ların vasıfları, kapasite ve kaynakları ile STK'lar arası bağların ve ilişkilerin geliştirilmesi* temellerinde gelişmeye en açık ve ihtiyacı olan boyuttur.

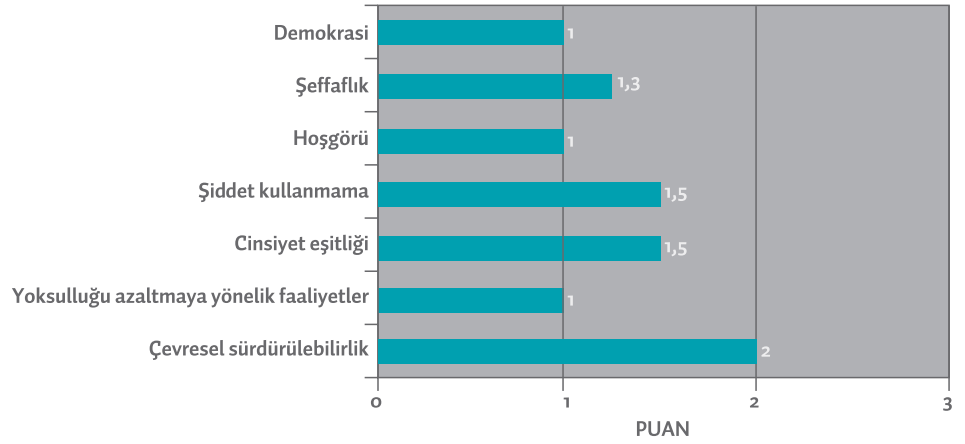
ŞEKİL 2 ORTAM BOYUTU ALTBOYUTLARI

Sivil toplumun varlığını ve faaliyetlerini sürdürdüğü **ortam hukukun üstünlüğünün sağlanamaması, yolsuzluk, aşırı merkezizeci devlet anlayışı ve gerek devletin gerekse özel sektörün sivil toplumla ilişkilerinin az gelişmiş olması** sebebiyle kısıtlayıcı olmaya devam etmektedir. Ancak ülkenin içinde bulunduğu reform süreci hem daha destekleyici

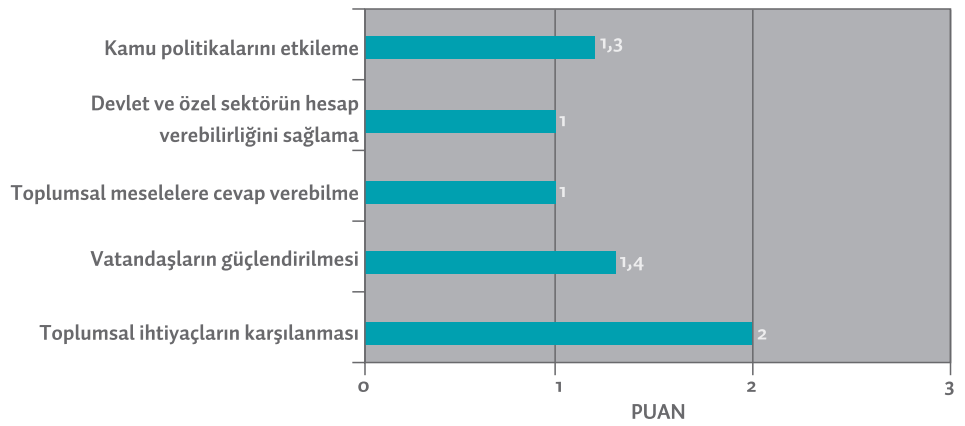
bir yasal çerçeveyi hem de medeni hak ve özgürlüklerin genişlemesini beraberinde getirmektedir.

ŞEKİL 3 DEĞERLER BOYUTU ALTBOYUTLARI

Sivil toplumun uygulayıp teşvik ettiği **değerlere** ilişkin boyut sivil toplumun hoşgörü, demokrasi ve iyi yönetim gibi değerleri içselleştirmede ve yoksulluğu azaltmaya yönelik faaliyetlerde zayıf kaldığını; buna karşılık cinsiyet eşitliği, şiddet kullanmama ve çevresel sürdürülebilirlik gibi alanlarda başarılı teşvikleri olduğunu ortaya koymaktadır.

ŞEKİL 4 ETKİ BOYUTU ALTBOYUTLARI

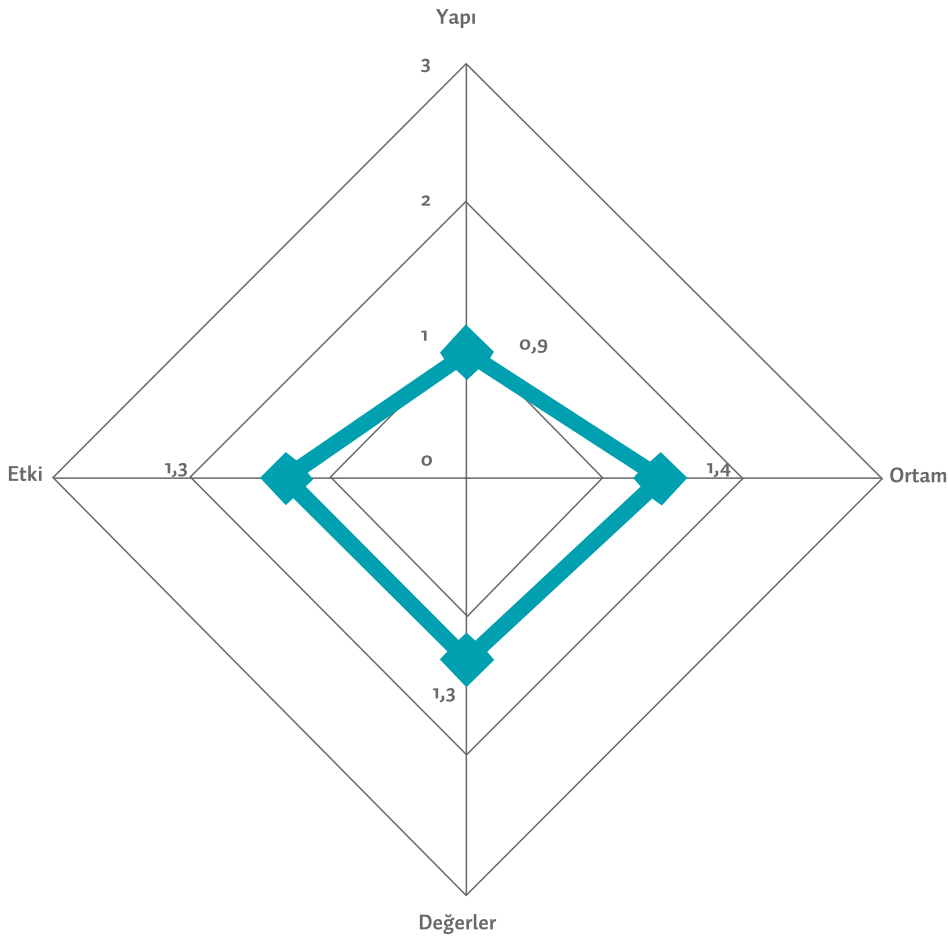
Son olarak **etki** boyutu da gerek STK'ların lobicilik faaliyetlerine devlet tarafından getirilen sınırlamalar, gerekse STK'ların devleti ve özel sektörü hesap verebilir ve toplumsal meselelere duyarlı kılmadaki eksikliği sebebiyle zayıftır. Bu zayıflık STK'ların toplumsal ihtiyaçlara cevap verme, vatandaşların güçlendirilmesi ve politika oluşumlarındaki artan önem ve katılımları ile dengelenmektedir.

Aşağıda Türkiye'de sivil topluma STEP merceğinden bakılmakta ve araştırmanın temel bulgularına değinilmektedir.

Toplumsal meselelere cevap verebilme

STK'lar hastaneler, okullar, okuma-yazma kursları, gençlik merkezleri gibi çeşitli programları yoluyla özellikle eğitim ve sağlık alanlarında yüksek kaliteli hizmetler sunmaktadır. STK'lar ayrıca devlet kurumlarının yönetim reformları ve yükselen hizmet standartlarının getirdiği teknik eğitim ihtiyaçlarına bünyelerindeki profesyonel ve

ŞEKİL 5: TÜRKİYE SİVİL TOPLUM KAROSU

akademik birikim ile yanıt vermekte, örneğin hâkimlerin insan hakları ve sınır polisinin mülteciler konularında eğitilmelerini sağlamaktadır. İhtiyaçları karşılamada gerek yeni bir hastane, okul ya da yatakhane yapılması, gerek kurtarma çalışmaları ya da afet yardımları, gerekse uzman görüş gerektiren yasal reformlar gibi STK faaliyetleri etkileyicidir. Ayrıca son 10 yıldır ve son olarak Doğu Asya tsunami felaketinde pek çok STK doğal afetlerden etkilenen ülkelere yardım ulaştırmıştır. Ancak bu tür hizmetlerini sürdürebilmeleri için STK'ların daha destekleyici bir vergi mevzuatına ihtiyaçları vardır.

Vatandaş katılımı

Araştırma bulgularına göre son yıllarda güçlü ve etkin bir grup STK'nın ortaya çıkmasına rağmen Türk halkının geneli sivil toplum hareketinden kopuk kalmaktadır. Her 100,000 kişiden sadece 5790'ı bir derneğe üyedir.¹⁰ Vatandaşlar yakınlarına ve akrabalarına yardımda bulunma eğilimi gösterebilir de STK'lara bağış yapmamakta, üye veya gönüllü olarak STK'lara destek vermemektedir. STK'lar bu konuda endişelerini dile getirmekte ve vatandaş katılımını artırmaya yönelik faaliyetlere ihtiyaç duyduklarını doğrulamaktadır.

Kurumsal kapasite

Türkiye bağlamındaki değişimler STK hizmetleri ve savunuculuk faaliyetleri için yeni alan ve talepleri de beraberinde getirmiştir. Ancak pek çok STK kapasite geliştirme konusunda – gerek yönetim gerekse program alanlarında – ve kaynak oluşturmada sıkıntı çekmektedir. Daha gelişmiş STK'lar programlarına artan talepler karşısında

¹⁰ Bu sayılar sendikaları kapsamamaktadır.

genişleme ve sürdürülebilirlik konularında mücadele vermektedir. Yakın zamanda STK'lara yönelik bazı kapasite geliştirme ve destek programları başlatılsa da bunlar talepleri karşılayamamaktadır. Ayrıca sözü edilen programlar daha çok yeni ve küçük STK'ları hedef almakta, daha tecrübeli STK'ların ihtiyaçlarını görmezden gelmektedir. Son olarak STK'ların içinde bulunduğu kaynak sıkıntısı, nitelikli ve uzman eleman almalarını engellemekte ve kapasite yetersizliğini bir kısır döngü haline getirmektedir. Bu konunun çok yönlü olarak ele alınması, STK'lara kaynak aktarımını sağlamaya yönelik mekanizmalar oluşturulması; fon sağlama ve program oluşturma gibi temel alanlarda eğitim ve destek imkânları yaratılması; STK'ların kurumsal kapasitelerinin (özellikle insan kaynakları ve teknik altyapı alanlarında) artırılması gerekmektedir.

STK'lar arasında işbirliği

Son yıllarda ortak amaçlar için çalışan STK ağ ve platformlarında sayıca bir artış gözlenmektedir. Örneğin çevre hareketi gerek yerel gerekse ulusal düzeydeki platformlarla oldukça iyi örgütlenmiştir. Kadın hareketi de bir alt sektör olarak ağ kurma konusunda oldukça başarılıdır. Benzer bir eğilim, AB sürecinin beraberinde getirdiği uluslararası STK'larla yapılan toplantı ve konferans sayısındaki artışta görülmektedir. Bu olumlu gelişmelere rağmen araştırma bulguları STK'ların, aralarındaki oldukça sınırlı işbirliği ve iletişim düzeylerini endişe verici bulduklarını göstermektedir. STK'lar ayrıca etkileşim ve bilgi paylaşımı fırsatlarının azlığı sebebiyle kendilerini uluslararası mukabillerinden kopuk hissetmektedir. Yasal reformlar için çalışan ya da STK destek merkezi ve platformu görevi gören bazı STK'ların varlığına rağmen bu tür girişimler yetersiz kalmaktadır. Bu ihtiyaçlara sektörün nasıl cevap verebileceği, ulusal seviyedeki geniş kapsamlı STK platform ve ağlarının mı yoksa Türkiye'nin coğrafi büyüklüğü ve bölgesel çeşitliliği göz önüne alınarak çok sayıda daha küçük platform ve ağ kuruluş oluşturulmasının mı tercih edileceği henüz belli değildir.

Kamu sektörü ve sivil toplum ilişkileri

Türkiye'de devlet ve sivil toplum ilişkilerinin sancılı bir geçmişi vardır. Bu sebeple konu sivil toplumun gelişimi her söz konusu olduğunda ön plana çıkmaktadır. Yeni Dernekler Kanunu, araştırma yürütüldüğü sıralarda sadece bir yıldır yürürlükte olmasına rağmen devlet-sivil toplum ilişkilerinde olumlu gelişmelere işaret etmektedir. Ancak sivil toplumun haklarını güvence altına alan yasalarla mevcut uygulamaların örtüşmemesi ve aşırı devlet kontrolüne işaret eden bazı haberler endişe vericidir. STK'lar devlete yönelik eleştirel yorumlar yapmaktan çekinmeye devam etmekte ve bu durum devletin hesap verebilirliğini ve şeffaflığını teşvike yönelik STK faaliyetlerinin yetersiz kalmasına sebep olmaktadır. Araştırma bulguları Türkiye'de devlet kontrolü altındaki sivil toplum modelinden uzaklaşmaya başlansa da tam anlamıyla teşvik edici bir ortamın oluşmasının zaman alacağını göstermektedir. Bu konuda STK'lara uygulamaların izlenmesinde ve yanlış uygulamaların ortaya çıkarılmasında görev düşmektedir.

STK'larla ilişkileri iyileştirme çabası içindeki devlet, STK'ların kent konseylerine katılımı, kamu hizmetleri alanında işbirliği, STK katılımlı insan hakları ve sosyal politikalar komisyonları oluşturulması gibi teşvik edici uygulamalarda bulunmaktadır. Bu gelişmelerin altının çizilmesi gereklidir. Ancak devletin iki sektör arasında şeffaf ve erişilebilir ilişkileri güvence altına almak için açık ve anlaşılır çerçeve ve mekanizmalar oluşturmaya devam etmesi gerekmektedir. Son olarak vergi reformları kamu yararına çalışan STK'ların hak ettikleri desteği bulmaları için şarttır. Diğer taraftan, STK'lar politika oluşturma süreçlerindeki ortaklık rollerini yerine getirebilmeli, devlet-STK ilişkilerinde yeni politikalar ve uygulamalar sunabilecek düzeye gelmelidir.

Filantropi: Bireysel ve Kurumsal Bağışçılar

Sektörün gerek boyutlarının gerekse faaliyet alanlarının genişlemesi, artan kaynak ihtiyacını da beraberinde getirmektedir. Avrupa Birliği STK'lar için belli başlı bir mali kaynak olarak ortaya çıkmakta, ancak diğer (yerel) kaynak ve bağışçıları gölgede bırakmaktadır. Yerel bağışçılar ise kurumsal bağışlar, hibe tahsisi ve STK'ları destekleyecek mali yöntemlere yabancı kalmaktadır. Vatandaşların %80'i bir şekilde bağış yapmakta (dini sebeplerle, akrabalarına ve yakınlarına, STK'lara), ancak bu bağışların büyük çoğunluğu (%86) ihtiyaç sahiplerine doğrudan yapılan küçük miktarda ve düzensiz bağışlar olmakta, STK'lara yapılmamaktadır (%18). Yıllık bağışlar gayri safi milli hasıla'nın (GSMH) %0.01'inden azını oluşturmakta, hane başına yapılan bağış oranı yıllık 53 doları bulmaktadır. Devlet resmi bir bağışçı olarak öne çıkmamaktadır, zira şimdiki STK'lara yaptığı ayni/nakdi yardımların çoğu bir kereye mahsus ve süreklilikten yoksundur. Ancak AB kaynaklı yapısal fonlar devletin bu alandaki faaliyetlerini artırmakta ve hibe tahsisinde daha stratejik bir yaklaşıma ihtiyaç yaratmaktadır.

Kurumsal sosyal sorumluluk ve özel sektör desteği

Yukarıda sözedildiği gibi Türkiye'de şirketler STK'lara bağışçı ve destekçi rollerinin gün geçtikçe farkına varmaktadır. Ancak STK'larla olan ortaklıklarında bir kerelik sponsorluklardan ziyade, stratejik ve süreklilik gösteren ortaklıklara geçilmesi gerekmektedir. Ayrıca şirketler için bağışlarda daha teşvik edici vergi indirimleri getirilmesi ve şirketlerin çalışanlarının gönüllü ve üye olarak STK'lara katılımını teşvik etmeleri gerekmektedir. En önemlisi, STK'lar ve özel sektör kuruluşları birbirlerini sadece proje ortakları olarak görmemeli ve daha uzun vadeli sonuçlar almak için sosyal ve ekonomik kalkınma konularını birlikte ele almalıdır.

Güven ve Sosyal Sermaye

Türkiye'deki düşük güven ve hoşgörü seviyeleri toplumda ortak hareket etmeyi zorlaştırdığı gibi sivil toplumda ideolojik, coğrafi ve etnik çizgilerde ayrılıklara yol açmaktadır. STK'lar bu sorunları dile getirmelerine rağmen kökten çözümler yaratamamaktadır. Ancak toplumda kurumlara duyulan güven eksikliğine rağmen sivil toplum kuruluşlarına diğer kurumlara kıyasla daha fazla güvenilmekte, her iki kişiden biri STK'ların Türk toplumu için olumlu katkıları olabileceğine inanmaktadır. Veriler, STK'ların halkın desteğini sağlama ve sosyal sermaye alanında toplumun değişik kesimleri arasında birleştirici rol oynama kapasitesinde olduğunu ortaya koymaktadır.

İyi yönetim: STK'larda şeffaflık ve hesap verebilirlik

STK'lar toplum düzeyinde demokrasiyi teşvik etmede aktif olsalar da, kendi bünyelerinde demokratik uygulamalar ve iyi yönetim konusunda eksiklikler göstermekte, bu konuda kendilerine eleştirel olarak yaklaşabilmektedir. Sektörün genelinde yolsuzluğun hâkim olması gibi bir durum söz konusu olmasa da, STK'lar kuruluşlarının yüksek iyi yönetim standartlarını benimseyip uygulamalarını istemektedir. Şu anda eksikliği hissedilen davranış kuralları, standartları ve kendi kendini yönetme mekanizmalarının oluşturulması STK'larda iyi yönetimi sağlayacak ve kamuoyunun desteğini artıracaktır.

STK'larda hak eksenli faaliyetler ve politikaları etkileme

STK'lar Türkiye'de sosyal adalet alanında giderek daha aktif rol almakta, faaliyetleri düşünce ve ifade özgürlüğünden işkenceye, çocuk ve kadın haklarına kadar pek çok

alandaki çeşitlilik göstermektedir. Sivil toplum kuruluşları dezavantajlı gruplara hizmet götürmekle kalmamakta, hedef kitlelerini ilgilendiren kamu politikaları konusunda da oldukça aktif rol oynamaktadır. Örneğin insan hakları kuruluşları medeni hakların genişletilmesinde, kadın hakları kuruluşları ise Türk Ceza Kanunu'nda (TCK) cinsiyet eşitliğine yönelik başarıya imza atmıştır. Bu ve benzeri STK girişimleri özellikle mevcut kısıtlayıcı ortam, kaynak yetersizliği ve kuruluşların çoğunun üyelere ve gönüllülere ihtiyaç duyması göz önüne alındığında etkileyicidir. Hak eksenli sivil toplum hareketi genişledikçe STK'lar daha fazla vatandaş katılımına ve vatandaşlarla daha yakın bağlara ihtiyaç duyacaktır.

AB Süreci ve STK'lar

STK'lar AB uyum sürecinin STK'ların işlevini sürdürdüğü ortam, yasal çerçeve ve bazı demokratik değerlerin toplumda yayılmasında olumlu bir etkisi olduğunu belirtmiştir (bkz. Tablo 5). En önemli ve olumlu etki olarak yasal çerçevede yapılan reformlar ve STK'ların demokratik değerleri teşvikindeki artış belirtilmiştir. AB'nin ve uyum sürecinin yine olumlu ama daha az etkili olduğu bir alan da toplumsal hareketler için kapasite oluşturulması ve STK–devlet ilişkilerindeki gelişmelerdir. Bölgesel Danışma Toplantıları'nda AB, hak ve özgürlükler, STK'lara mali kaynak sağlanması, STK'lar arası bağlar kurulması, vatandaşlık haklarının daha iyi kullanılması ve kamu bilincinin artırılması gibi çok çeşitli konularda her derde deva nitelikte görülmüştür. AB sürecinin ve desteğinin yerel kaynaklarla birleştirilmesi ve böylece AB sürecinin tetiklediği söz konusu sosyal değişimlerin sahiplenilmesi gereklidir.

TABLO 5 AVRUPA BİRLİĞİ SÜRECİNİN SİVİL TOPLUMA ETKİSİ

%	Etkisi Yok	Sınırlı olumsuz	Sınırlı olumlu	Kısmen olumlu	Önemli ölçüde olumlu
Yasal çerçeve	0	9,4	7,1	46,5	35,4
Devlet STK Diyalogu	3,1	0,8	33,9	38,6	19,7
Mali Kapasite	6,6	2,5	29,5	33,6	24,6
Demokrasiyi teşvik etme	1,6	1,6	14,2	48,8	33,1
Toplumsal hareketler için kapasite oluşturma	3,2	2,4	42,1	32,5	17,5

Medya'da sivil toplum

Araştırma bulguları Türk medyasının sivil toplumu ne şekilde yansıttığına dair ilginç sonuçlar ortaya koymaktadır. STEP Medya Tarama Analizi Türkiye'deki medya araştırmaları açısından son derece yeni bir adım olup, temel hedefi Türk yazılı ve görsel medyalarında STK'ların ne derecede ve hangi ışık altında yansıtıldığının irdelenmesidir. Medya tarama çalışması, 16 Nisan – 16 Haziran 2005 tarihleri arasında ulusal ve bölgesel düzeyde yayın yapan yazılı ve görsel medya kanallarının her gün taranması ile gerçekleştirilmiştir. Bu medya kanallarının seçiminde satış miktarları (tirajlar), ekonomik yapıları ve siyasal yelpazedeki konumları baz alınmıştır. Medya tarama çalışmasına dahil edilen ulusal ve bölgesel kanallar aşağıda sıralanmaktadır:

Ulusal Yayın Yapan Medya Kanalları:

Hürriyet Gazetesi, Zaman Gazetesi, Cumhuriyet Gazetesi, TRT 1, Kanal D

Bölgesel Yayın Yapan Medya Kanalları:

Karadeniz Gazetesi, Olay Gazetesi (Güneydoğu Anadolu), Bursa Hâkimiyet Gazetesi (Marmara), Yeni Asır Gazetesi (Ege Bölgesi)

STK'ların medyadaki görünürlük seviyesi ve durumu konusunda STK'ların en çok yazılı basında yer almakta olduğu ve STK haberlerinin % 70'ten fazlasının, ulusal yayın yapan üç gazetede (Cumhuriyet, Hürriyet ve Zaman Gazeteleri'nde) yayınlandığı göze çarpmaktadır. Cumhuriyet Gazetesi % 31,61 ile STK'lara en çok yer veren yayın organıdır. Cumhuriyet aynı zamanda köşe yazılarında sivil topluma en çok yer veren gazete olmuştur. Tarama çalışması sonucu ulaşılan 2041 STK haberi arasında bölgesel düzeyde yayın yapan dört gazetenin payı % 24,24'tür.

Ayrıca, tüm haberlerin yarısından çoğu (% 58,75) üçüncü önem sırasıyla okura/ izleyiciye aktarılmıştır. Köşe yazılarında ise bu oran son derece düşüktür (% 5,22). Verilerden ortaya çıkan ilk genel görünüm STK haberlerinin hangi konuda olursa olsun kendine birinci sayfalarda ve haber bültenlerinin ilk sıralarında yer bulamadığıdır.

Genel tablo itibariyle % 95,23 yüzdeyle haberler tarafsız çerçevede yansıtılmıştır.

STK'lardan bahsedilirken üzerinde yoğunlaşılan temalar mercek altına alındığında ise medya kanallarında yer alan STK haberlerinin çoğunun 'ekonomi'yle ilintili konular olduğu görülmektedir. Diğer iki konu sırasıyla; 'savunuculuk' ve eğitim'dir. Türkiye'de insan hakları teması çerçevesinde sivil toplum çabaları, medyada ancak %1,5'lik bir yer bulabilmektedir. Bölgesel yayın yapan gazeteler ise daha çok STK'lar hakkında toplantı, işbirliği gibi genel konulara değinmişlerdir.

Sivil toplum haberlerinin *coğrafi odakları* gözönüne alındığında ise % 47,89'unun ulusal odaklı olduğu görülmektedir. Kentsel ve bölgesel kimliklerin güçlü olduğu bölgesel gazetelerde bile yoğun bir ulusal habercilik eğilimi göze çarpmaktadır. Uluslararası odaklı haberlerin pek fazla yer almaması, STK'ların uluslararası ilişkilerinin zayıflığına işaret etmektedir.

Sivil toplum aktörleri arasında meslek oda ve birlikleri % 35 oranla medyada en çok yer alan STK'lardır. Sendikalar % 13 ile ikinci sırada yer almaktadır. Cumhuriyet Gazetesi, sendikalara yönelik haberlere büyük oranda yer vermektedir. İş adamı dernekleri, kooperatifler, kredi birlikleri vs. içeren 'ekonomik çıkara dayalı birlikler' % 11 oranla üçüncüdür.

Sivil toplum konularının STEP boyut, alt-boyut ve göstergelerine göre dağılımına baktığımızda ise, STK haberleri en fazla etki bağlamında sunulurken (% 32,80) en düşük yüzdeyi değerler çerçevesinde (% 13,98) yansıtılan STK haberleri almaktadır. Ortamın % 29,72, yapının ise % 23,49 olduğu bir dağılımda oranlar göstergeler arasında dengeli bir şekilde yayılmaktadır.

Etki boyutuna denk düşen ağırlıklı konular sırasıyla Savunuculuk, Eğitim/Öğretim ve Ulusal Politika alanlarındaki STK haberleridir. *Ortam* boyutunda adalet sistemi ön plana çıkmakta ve temel hak ve özgürlükler, yasal ortam ve özel sektör-sivil toplum ilişkileri çerçevesinde yoğunlaşan STK haberlerine işaret etmektedir. Devlet-sivil toplum ilişkisi medyada en fazla yer alan temadır. *Yapı* bağlamında, Batı toplumlarında öncelikli önem taşıyan gönüllülük esası ne yazık ki Türk medyasında minimum yer almakta, bu katılımcı ruh ve motivasyon ne ulusal ne de yerel basında kendine yer bulamamaktadır.

Bazı haber konularına medyada hiç değinilmemiş olması, Türk medyası ile sivil toplum arasındaki yoksun olan bağlara işaret etmektedir. Bunların başında *değerler* bağlamında STK'ların mali şeffaflığı ve finansal hesaplarını halka açık yapan STK'larla ilgili haberlerin eksikliği, cinsiyet eşitliğini teşvik eden ve STK liderleri arasında kadın temsilyeti için çabaları yansıtan hiçbir haber yapılmaması Türk medyası açısından üzüntü vericidir. Cinsiyet meseleleri ve mali şeffaflık gibi iki önemli konu, ideolojik

yelpazenin neresinde durursa dursun ulusal yazılı basında yok denecek kadar az sayıda yer almaktadır.

Sonuç olarak Türk medya kanalları henüz sivil toplum fikrine uzak düşmektedir. Her şeyden önce ulusal ve bölgesel medya kanallarındaki STK haberleri son derece sınırlıdır. Bu sınırlı haber havuzu içinde en fazla yer tutan STK'lar iş ve meslek örgütleri ve sendikalarıdır. Özellikle ulusal yazılı basında STK haberleri ancak bir politik yetkeyle herhangi bir çatışma ya da uzlaşma olduğunda ön sayfalara taşınmaktadır. Aksi takdirde STK'lar Avrupa ve Amerika'da tanımlanan haliyle demokratikleşmeye katkıda bulunan ve gönüllülük mantığı ile işleyen yapılanmalar olarak görünmemekte ve olumlu olarak kullanılmamaktadır. Özellikle çevre, cinsiyet meseleleri, çocuk ve insan hakları gibi yaşamsal konulardaki STK çabaları medya tarafından adeta görmezden gelinmektedir. Sonuç olarak, Türk medyası sivil toplumu bir demokratikleşme unsuru olarak görmemekte ve STK'lara da yüzeysel yaklaşmaktadır.

Ek: STEP Kapsamına Alınan STK Türleri

1. İnanç temelli kuruluşlar
2. İşçi sendikaları
3. Savunuculuk yapan STK'lar (örn: halk hareketi, sosyal adalet, barış, insan hakları, tüketici grupları)
4. Hizmet veren STK'lar (örn: okur-yazarlık, sağlık, sosyal hizmetler ve toplumun gelişmesine destek veren STK'lar)
5. Eğitim, geliştirme, araştırma gibi alanlarda aktif olan STK'lar (örn: think tank'ler/ düşünce üretme merkezleri, araştırma merkezleri, kar amacı gütmeyen okullar, kamu eğitimi veren kuruluşlar)
6. Kar amacı gütmeyen medya
7. Kadın kuruluşları
8. Öğrenci ve gençlik dernek/ birlikleri
9. Sosyo-ekonomik olarak toplum dışında kalan (dezavantajlı) grupların oluşturduğu dernek/birlikler (örn: yoksullar, evsizler, toprağı olmayanlar, göçmenler, mülteciler)
10. Meslek ve iş örgütleri (örn: ticaret odası, meslek birlikleri)
11. Topluluk düzeyinde gruplar/ birlikler (örn: başkasına muhtaç olmadan kendi ihtiyaçlarını karşılamaya çalışan gruplar, ebeveyn birlikleri)
12. Ekonomik çıkara dayalı STK'lar (örn: kooperatifler, kredi birlikleri, karşılıklı tasarruf birlikleri)
13. Etnik/ geleneksel/ yerel birlikler /kuruluşlar
14. Çevre ile ilgilenen STK'lar
15. Kültür ve sanat ile ilgilenen STK'lar
16. Sosyal konular ve eğlence ile ilgilenen STK'lar & spor kulüpleri
17. Hibe dağıtan vakıflar & fon geliştirme organları
18. STK ağları/ federasyonları /destek merkezleri
19. Toplumsal hareketler (örn: barış hareketi)

Sivil Toplum Kuruluşları (STK'lar)

Özel, kar amacı gütmeyen kuruluşlardır: düşünce üretme merkezleri, kültürel gruplar, üye yararından çok kamu yararına çalışan kuruluşlar gibi. Yasal çerçevede dernek ve vakıflar olarak gruplanmışlardır.

Meslek ve Ticaret Birlikleri

Üyeliğin işadamları ile sınırlı olduğu kuruluşları kapsar. Kendi üyelerinin ya da belirli bir sektörün çıkarlarını gözeten ve baskı grupları olarak faaliyet gösterebilen kuruluşlardır. Ancak bu kategori altındaki bazı derneklerin (TÜSİAD başta olmak üzere) devlet üzerinde baskı oluşturmaya, kamu politikalarını etkilemeye ve politika reformlarına (örn. eğitim konusunda) yönelik faaliyetleri de mevcuttur. Yasal çerçevede dernek statüsündedirler.

Sendikalar

Belirli bir endüstri ya da meslekte çalışan işçilerin haklarını ve çıkarlarını korumak amacıyla örgütlenmesi sonucu oluşan kuruluşlardır. Üyelik serbest olmakla birlikte bazı ortamlarda baskı yoluyla sağlandığı görülebilmektedir. Kamu çalışanlarının da

sendikaları mevcuttur ancak bu sendikaların greve gitme hakları yoktur. Sendikaların yapı ve faaliyetlerini gözeten özel yasalar mevcuttur.

Mesleki Birlik/ Dernekler

Belirli bir endüstri ya da meslek grubundan üyelik gerektiren oda ve dernekleri kapsar (örn: muhasebeciler, doktorlar, esnaf ve zanaatçılar). Kurulmaları kanun tarafından sağlanan bu kuruluşları gözeten özel yasalar mevcuttur.

Topluluk Bazlı Kuruluşlar

Cami yaptırma ve hemşeri dernekleri (büyük şehirlerde aynı yöreden göç etmiş olanların birbirlerine ve memleketlerindekiyle destek sağlamak amacıyla kurdukları kuruluşlar) gibi daha çok halk desteği ile kurulan kuruluşlardır.